

Krejčí, Pavel

Frazeotvorná báze "člověk, lidské tělo"

In: Krejčí, Pavel. *Srbská frazeologie v českém a bulharském překladu : kontrastivní analýza*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015, pp. 61-99

ISBN 978-80-210-8004-1

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134786>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV. FRAZEOTVORNÁ BÁZE „ČLOVĚK, LIDSKÉ TĚLO“

Do této skupiny řadíme jednak tzv. somatické frazémy, které ve své struktuře obsahují klíčový komponent označující části lidského těla (srov. FRAZTERM 1995: 113). Přiřadili jsme sem ovšem také ty jednotky, které obsahují buď přímo hyperonymum *člověk*, anebo nějaké konkrétní, které člověka identifikuje jako příslušníka určité lidské skupiny (sociální, nacionální atd.). Pro větší přehlednost jsme rozsáhlou frazeotvornou bázi těchto frazémů rozdělili podle klíčového komponentu na několik oblastí: 1. oblast antropická, 2. oblast hlavy, 3. oblast trupu, 4. oblast končetin, 5. oblast jiných konkrétních somatických označení, 6. oblast psychická a 7. oblast verbální.

IV.1. Oblast antropická

IV.1.1. човек / člověk / човек

Frazémy *постати други човек* a *жучан човек* obsahují jako klíčový komponent stylisticky a emocionálně bezpříznakové apelativum *човек*. Toto apelativum v nich vystupuje ve svém původním, nepřeneseném významu. Idiomatizace nominálního slovního spojení, které bychom mohli schematicky vyjádřit jako $A_{tr}^{nějaký} - Sub^{člověk}$, bylo dosaženo až v kontextu po obsazení pozice atributu. Paradigma takovýchto atributů je velmi široké, substantivum *човек* totiž disponuje rozsáhlými kolokačními možnostmi.

Pavičův frazém *постати други човек* (Pav 290) byl přeložen adekvátním českým *stát se jiný člověk* (Pav 247), resp. bulharským *да стана друг човек* (Pav 256). Originálový frazém je v této podobě zaznamenán u Matešiče (FHS: 70), Ota-

šević jej má jako pravou stranu přirovnání *биту/осећати се као другу човек* (FS: 1020). Český překlad je morfologickou variantou frazému *stát se jiným člověkem* (FHČS: 13). V SČFI frazém uveden není, Zaorálek (2009: 37) však zaznamenal slovesný frazém *obléci nového člověka*, u něhož má poznámku o biblickém původu. Mohli bychom jej považovat za synonymní našemu slovnímu spojení *jiný člověk*.

Andrićův frazém *жучан човек* (And 257) má v českém překladu podobu *žlučovitý muž* (And 225), v bulharském pak *жлъчен човек* (And 241). Přídavné jméno *жучан / žlučovitý / жлъчен* je součástí širokého paradigmatu hodnotících adjektiv, která v syntagmatu se substantivem *човек / člověk / човек* často vytvářejí frazeologická spojení. Pro náš frazém je určující právě sémantika atributu.

V českém překladu došlo k substituci hyperonyma *člověk* za hyponymum *muž*. Tento krok je ospravedlnitelný, uvědomíme-li si, že v srbsštině se velmi často užívá výrazu *човек* jako opozita k výrazu *жена*. V češtině se však s tímto jevem setkáváme jen zřídka. 2. význam slova *člověk* podle SSJČ sice připouští synonymii s výrazem *muž*, ale ne ve smyslu protikladném k pojmu *жена* (SSJČ I: 261). Kontext frazému *жучан човек* je následující:

„Тaj једнолични посао (...) а одсуство сваког изгледа да би могао или променити свој друштвени положај или напредовати у њему, створило је од осетљивог младића префрано зрелог жучног и ћутљивог човека“ (And 257).

V srbském originálu vidíme přeměnu *mladika* s určitými vlastnostmi v *člověka* s určitými vlastnostmi. V češtině je v tomto smyslu obecně přijatá spíše proměna v *muže*.

IV.1.2. жена / (ženská) / жена

Přirovnání *богорадити к’о жена* (And 47) je pozoruhodnou ukázkou toho, že výrazu obecně označujícího člověka ženského pohlaví může být užito jako metaforu něčeho negativního, hodného posměchu. Sloveso *богорадити* znamená „преклињати; просјачити (говорећи “бога ради”)“ (RSSJ: 61). V našem přirovnání nabývá negativní expresivity, označuje posměch, ironii:

„– Слушај, тако ти овог и оног свијета, учини добро и прободи ме, да се не мучим као пас. (...) – Сиктеф, влаше! Зар ти толики делија да царско рушиш а овамо богорадити к’о жена! Биће како је наређено и како си заслужио“ (And 47).

Jak český překlad *škemrat jako ženská* (And 41), tak překlad bulharský *хленча като жена* (And 44) sice ironii originálu zachovaly, avšak česká překladatelka si k tomu vypomohla expresivou *škemrat* a *ženská*, zatímco v bulharském překladu je nositelem expresivity jen sloveso *хленча*.

IV.1.3. дете / dítě / дете

Přirovnání **ишибати некога као мало дете** (And 67) v FHS uvedeno není. Komparátum *мало дете / malé dítě / малко дете* je tu použito jako symbol jisté neadekvátnosti trestu, přičemž důležitou součástí idiomatického významu celého přirovnání je i vysoká míra intenzity trestu. Celkový význam zkoumaného přirovnání však neodpovídá ani jednomu přirovnání s tímto komparátem, které je uvedeno v SČFI, FHS nebo FS. Významově se mu nejvíce blíží frazém (*být*) *bezmocný/ bezbranný jako dítě* (SČFI-P: 83), avšak ten má jiné zaměření a navíc mu chybí intenzifikační odstín. Z hlediska stylového využití našeho komparáta vidíme určitou podobnost s komparátem *pes* (viz dále faunické frazémy).

Česká překladatelka zvolila přirovnání **seřezat někoho jako malé dítě** (And 60), bulharská pak **да нашибам някого като малко дете** (And 63). Oba překladové ekvivalenty plně odpovídají srbské předloze jak ze sémantického hlediska, tak po formální stránce.

IV.1.4. син / syn / син

Nominální frazém *кучкин син* (And 30) je automatizovaná kletba. Na místě atributu mohou ještě alternovat výrazy *кујин, курвин, ђавољи, крмски, псећи* nebo *шепаве кобиле* (FS: 835). Český překlad čubčí syn (And 26) je invariantem, přičemž atributivní paradigma obsahuje ještě výraz *psí* (samotný výraz *čuba* je z německého *Zaube*, středohornoněmecké *zube* označuje *fenu* – МАСНЕК 1997: 107). Bulharský překlad *кучи син* (And 27) je rovněž invariantem, překladatelka mohla volit ještě z výrazů *кучешки, песи, сукин, магарешки* nebo *магарски* (FB I: 548). České slovo *čuba/čubka* a srbské *кучка* označují *fenu*. V bulharském výrazu však atributivní adjektivum není odvozeno od názvu psí samice – *куче* označuje obecně psa, *fenu* pak stejně jako v srbštině *кучка*.

Cizojazyčné ekvivalenty frazémů *čubčí syn / кучкин син / кучи син* jsou: rus. *сукин/собачий сын*; fr. *fil de chienne*.

IV.1.5. Грк / Ђек / грък

Přísloví **гладан Грк и на небо ће поћи** (Pav 224) bude nejspíše autorské, neboť se nevyskytuje v žádném z lexikografických příruček. Slovní spojení *гладан Грк* samo o sobě vykazuje jistou idiomatickост, protože se vyskytuje např. v bulharském pořekadle *кани се като гладен грък на сране* (ИКОНОМОВ 1968: 111). Oba frazémy jsou však sémanticky odlišné. Bulharský překlad tohoto autorského přísloví má očekávanou podobu **гладен грък и на небето ще иде** (Pav 197). Český překlad zní

hladový Řek se vydá i do nebe (Pav 205). Frazém byl vyřčen jednou z tajuplných postaviček Pavičova Chazarského slovníku:

„*Za přítomnosti svého ptáka v kleci porodila paní Efrasinija malého vousatého staříka s ostruhami na bosých nohou, který přišel na svět se zvoláním: „Hladový Řek se vydá i do nebe!“, sám si překouzl pupeční šňůru a dal se na útěk“* (Pav 205).

Česká překladatelka tu uplatnila pozměněný slovosledný model $S_{nom}-V-Adv_{loc}$, zatímco originál i bulharský překlad vykazují příznakovou podobu $S_{nom}-Adv_{loc}-V$, kterou můžeme označit za formální příznak expresivity. Podle tohoto pojetí by tedy český překlad srbského přísloví měl mít podobu *hladový Řek i do nebe se vydá* (srov. též frazém *на дебелу мачку биве не иду* – tato práce, s. 102n.). Překladatelkou realizované bezpříznakové slovosledné syntagma na expresivité poněkud ztrácí.

IV.1.6. Сизиф (Сизифов посао) / Sisyfos (sisyfovská práce) / Сизиф (Сизифов труд)

Přirovnání **носити камен као Сизиф** (Pav 263) je derivátem frazému **Сизифов посао** (FHS: 497). Český ekvivalent **vláčet balvan jako Sisyfos** (Pav 219–220) vychází z invariantu **sisyfovská/Sisyfova práce** (SČFI-VN: 261). Konečně bulharský má podobu **нося камъка като Сизиф** (Pav 231) a podobně jako v předchozích dvou jazycích je výraz odvozen od nominálního frazému **сизифов труд** (FB II: 292, též FB: 310). Přirovnání bylo užito v tomto kontextu:

„*Камен досаде носимо – вели др Сук – као Сизиф на плећима уз огромни брег. Ваљда ће се људи будућности пренути и устати против ове куге, против досадних школа, досадних књига, против досадне музике, досадне науке, досадних састанака и избацити чамотињу из својег живота и рада, као што захтева наш праотац Адам“* (Pav 263) (antikvou jsou vyznačeny výrazy, které rovněž odkazují na činnost bájněho Sisyfa).

Srovnáme-li český překlad se srbským originálem a bulharským překladem, vidíme, že česká překladatelka nahradila obecné *носити камен / нося камъка* konkrétnějším a expresivnějším *vláčet balvan*. Touto substitucí se vyhnula ochuzení překladu, k němuž často dochází právě následkem mechanického přejímání významově abstraktnějších výrazů, ačkoliv jazyk překladu nabízí prostředky v tomto smyslu konkrétnější (srov. LEVÝ 1983: 71).

Plně automatizovaný a celoevropsky rozšířený frazém *Sisyfova/sisyfovská práce* má kořeny v antickém Řecku. Sisyfos byl korintský král, který si svými vychytralými činy zneprátil olympské bohy a byl za to odsouzen k věčnému trestu: k valení těžkého balvanu do kopce; kdykoliv se však přiblíží vrcholu, kámen se mu vysmekne, svalí se zpět a Sisyfos musí začít znovu (podrobněji viz např. SPALOVÁ A KOL. 1968: 49n.; FUČÍK – POKORNÝ 1992: 199n. nebo KOVÁŘOVÁ 1994: 60).

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *Sisyfova/sisyfovská práce* / *Сузіфов поцао* / *Сузіфов трыд* jsou: sl. *sizyfovská práca*; slovin. *Sizifovo delo*; rus. *сузіфов трыд*; něm. *Sisyphusarbeit*; angl. *a labour of Sisyphus*; fr. *travail/rocher de Sisyphé*.

IV.1.7. ови одозго / ti nahoře / онези отгоре

Ve frazému **ови одозго** (Pav 23) je označení člověka přítomno implicitně v zájmenu *ови*. Zkoumaný nominální frazém je typický pro hromadné označování jedinců, kteří v představách lidí nezapojených do politické činnosti představují jakousi „vládnoucí oligarchii“. To je v textu rovněž explicitně řečeno (vyznačeno antikvou): „*A mo ови одозго, који владају над свима, добро знају и корупте*“ (Pav 23). Český frazém **ti nahoře** (Pav 24) i bulharský **онези отгоре** (Pav 20) jsou přesnými ekvivalenty srbského frazému, byly tedy překladatelkami užity zcela správně.

Z formálního hlediska stojí za pozornost užití tvary zájmen: oproti českému a srbskému tříčlennému systému demonstrativ (pl. mask. *tihle/tito – ti – tamti*; *ови – му – ону*) stojí na úrovni spisovného jazyka bulharský dvojčlenný systém (v pl. bez rodového rozlišení *тези/тия – онези/ония*). První a třetí tvary (a bulh. druhý) bývají vnímány jako příznakové (označují bezprostřední blízkost / první/, resp. výraznou vzdálenost / třetí a bulh. druhý/ denotátu), kdežto druhé tvary (a bulh. první) jsou co do vzdálenosti denotátu nepříznakové (viz BĚLIČOVÁ 1998: 54n.). Pro označení „těch nahoře“ jsou ale zkoumané jazyky co do pronominálního komponentu nejednotné – zatímco v češtině bylo užito nepříznačového druhého tvaru *ti*, v srbském originálu je to příznakový první tvar *ови*, kdežto v bulharském překladu sice rovněž příznakový, ale druhý tvar *онези* (svou demonstrativní funkcí odpovídající srbskému třetímu).

IV.2. Oblast hlavy

IV.2.1. глава / hlava / глава

Klíčový komponent *hlava* / *глава* / *глава* je přítomný ve značném počtu excerpovaných idiomů a frazémů. Podle jeho sémantické platnosti můžeme tyto frazémy rozdělit do tří skupin: 1. frazémy, v nichž je *hlava* metonymickým označením rozumu, 2. frazémy, v nichž má *hlava* svůj původní, neidiomatizovaný význam, který lze definovat jako „horní část lidského těla“ a 3. frazémy, v nichž je *hlava* symbolem života, a její ztráta tedy symbolizuje smrt.

IV.2.1.1. глава / hlava / глава₁

Frazém **бити човек своје главе** (And 223) je komponentovou variantou frazému **бити своје главе** „бити тврдоглав/упоран бити самосталан у одлучивању“ (FHS: 134). Synonymní frazém je tu **бити тврде главе** „бити непопустљив/тврдоглав/задрт“ (Тамтџ). Do textu je zapojen takto:

„У суштини, он је по нарави исти какав је био кад је оно са Караманлијом водио преговоре на капији: човек своје главе и одвојеног мишљења, увек и у свему“ (And 223).

Bulharský překlad zní doslovně: **човек със своя глава** (And 209), bulharské frazeologické slovníky však takovýto frazém neuvádějí, místo něho narazíme na výraz **имам тврда/кошава глава** „не се вслушвам в съветите на другите неразбран и упорит съм“ (FB I: 453). Česká překladatelka využila invariantního **mít svou hlavu** (And 195) (SČFI-VS1: 214). I čeština přitom nabízí frazeologické synonymum **mít tvrdou hlavu** (SČFI-VS09: 187). Český překlad vypadá takto:

„V podstatě je povahou i teď stejný jako kdysi, když s Karamanlijou vyjednával v bráně; má svou hlavu a své vlastní mínění vždy a ve všem“ (And 195).

Osoba, o které se hovoří (Alihodža), je v překladu obsažena pouze implicitně, zatímco v originálu je explicitně vyjádřena jednak osobním zájmenem *он*, jednak hyperonymem *човек*.

Cizojazyčné ekvivalenty frazému **mít svou hlavu / бити своје главе / имам своя глава** jsou: sl. *mať svoju hlavu*; něm. *einen eigenen Kopf haben*; fr. *avoir sa tête*.

Ve frazémeh **турити бригу под главу** a **узимати памет у главу** je komponent *глава* v předložkových pádech, které mají syntaktickou funkci příslovecného určovací místa.

IV.2.1.2. глава / hlava / глава₂

Pavićův frazém **турити бригу под главу** (Pav 251) byl v českém překladu nahrazen neidiomatizovaným výrazem **s odvahou hazardéra** (Pav 211). Totéž provedla i bulharská překladatelka, když frazém opsala pomocí slovesa v přechodníkovém tvaru: **пренебрегвайки всичко** (Pav 222). Z úryvků je patrné, že to nebylo na újmu srozumitelnosti:

„Турито је бригу под главу, набавио сестри лажне исправе које су гласиле на име неке Пољакине и оженио се њоме“ (Pav 251);

„Пренебрегвайки всичко, той набавил на сестра си фалшиви документи, които били на името на някаква полякиня, и се оженил за нея“ (Pav 222);

„S odvahou hazardéra jí opatřil falešné dokumenty znějící na jméno jakési Polky a oženil se s ní“ (Pav 211).

Andrićův frazém **узимати памет у главу** (And 36) je rovněž invariant (FHS: 447). Jeho český překlad zní **vzít rozum do hrsti** (And 32), bulharský **вземам ум**

в главата (And 33). Oba překlady jsou sémanticky ekvivalentní srbskému originálu, český se liší jen formálně – v pozici předmětu.

IV.2.1.3. глава / hlava / глава₃

Třetí sémantický okruh je v našem výběru výrazně širší než oba předešlé. Patří sem frazémy, které označují děj doprovázející maření života, a to buď děj potenciální (frazém tu plní modální funkci výhrůžky), anebo už uskutečněný. Dále sem náležejí frazémy, které znamenají odvrácení hrozby smrti, a ještě jeden frazém, v němž (popravená) hlava obrazně slouží jako motivační prostředek k jiné činnosti.

Potenciálnost předpokládají frazémy **оде некоме глава с рамена** (Pav 236) a **главе на вама нема** (And 39). Ve svých kontextech jsou výhrůžkou („*Чувајте овога, чувајте добро! Ах, курвини синови, ако ми га упустите, знајте да главе на вама нема!*“ – And 39) nebo vypravěčem zprostředkovanou hrozbou: „*у средиишном делу државе, коју се једини зове хазарским округом (мада Хазара има свуда највише), за ту исту ствар оде глава с рамена*“ (Pav 236).

Význam Andrićova frazému **главе на вама нема** je dobře vystižen českým překladem **будете о hlavu kratší** (And 35). Tento výrok je v češtině zcela frazeologizovaný – do značné míry také díky pohádkovým příběhům, kde se často vyskytuje. Bulharský překlad **да знаете, че нямате глави** (And 36) není příliš vhodný, kontaminace originálem je tu patrná.

Frazém **оде некоме глава с рамена** (FHS: 144) byl v české verzi nahrazen jednoduchým verbálně-substantivním výrazem **platit hlavou** (Pav 180). Rozdíl mezi oběma frazémy je v pojetí děje: v srbském frazému je subjektem *глава*, kdežto v českém je jím nějaká literární postava a *hlava* tu představuje objekt. Bulharský překlad **падат глави от раменете** (Pav 208) obsahuje frazém, který můžeme považovat za lexikálně aktualizovanou podobu invariantu *пада ми главата* zachyceného ve slovníku (FB II: 102). Otázkou zůstává, zda bylo nutno do překladu začleňovat vlivem originálu i adverbiální část frazému. Dle Matešićova slovníku je tato část i pro srbsčinu fakultativní.

Frazémy, které představují ukončený proces zmaření života – **стајати некога главе** (Pav 105) (FHS: 150, FS: 142) a **доћи некоме главе** (Pav 162) (FHS: 136) – byly do češtiny shodně přeloženy slovním spojením **zaplatit něco hlavou** (Pav 68; Pav 153). V SČFI frazém v této podobě uveden není, ale nalezneme tam synonymní výraz **zaplatit něco životem** (SČFI-VS2: 366; viz též FHČS: 23). Frazém **zaplatit něco hlavou** bychom však mohli považovat za lexikálně-stylistickou variantu, která se opírá o starší význam substantiva *hlava*. V bulharských překladech bylo použito výrazu **нещо струва главата** (Pav 91), resp. **нещо изяде главата на някого** (Pav 149). V prvním případě je překlad s originální podobou identický, druhý má stejně jako ten český odlišný slovesný komponent (*доћи* × *zaplatit* × *узям*).

Do kontextu jsou srbské frazémy zapojeny takto: „*Овога пута овај продор према хазарском царству стао га је глава*“ (Pav 105) a „*Тај кључ дошао је главе Мокадаси ал Сафери, јер је изазвао суревњивост кагана. Умро је заточен у кавезу окаченом над водом*“ (Pav 162). S ohledem na odlišnosti ve druhém zkoumaném frazému doplníme ještě příslušný kontext český a bulharský: „*Ten klíč však vzbudil chákánovu žárlivost, což Mukaddasí as-Sáfir zaplatil hlavou. Zemřel uvězněn v kleci zavěšené nad vodou*“ (Pav 153); „*Tozi ključ izjela glavata na Mukadasi Al-Safer, защото предизвикал ревността на кагана. Умрял затворен в кафез закачен над водата*“ (Pav 149). Z úryvků je patrné, že komponent *hlava* obsažený ve zkoumaných frazémeh a popis její ztráty je nutno chápat obrazně jako metaforu života, resp. jeho ztráty, neboť smrt příslušné literární postavy nenastala stětím, nýbrž způsobem, který je popsán v poslední větě ukázek.

Skutečnost odvrácení hrozby smrti vyjadřuje slovesný frazém **спасити главу** (Pav 170, Pav 251), lexikální varianta frazému **сачувати главу** (FHS: 135). Česká překladatelka zde postupovala rozdílně. Jednou použila ve funkci syntaktického objektu synekdochického výrazu (**zachránit kůži** [Pav 154]), podruhé sáhla k neutrálnímu neidiomatickému slovnímu spojení **zachránit si život** (Pav 211). Bulharská překladatelka se držela originálu – v obou případech použila frazém **спася главата** (Pav 150, Pav 222). České řešení tedy vykazuje větší pestrost a odvalu, třebaže je to v jednom případě „vykoupeno“ rezignací na frazeologický jazykový prostředek.

Ve frazému **ни за живу главу** (Pav 277) slouží komponent *глава* jako mezní prostředek, který brání zahájení nějaké požadované činnosti. V této invariantní podobě je frazém uveden i ve slovnících (FHS: 143; FHČS: 23). Český překlad má podobu **za živý svět ne-** (Pav 235) (FHČS [tamtéž] uvádí jako sémanticky nejbližší český ekvivalent výraz **ani za nic [na světě]**). Zatímco funkci záporu plní v srbském textu kromě prefixu *ни-* ještě částice *ни* – „*али се нисам могао сетити ни за живу главу шта сам видео на малочас осмотреном лицу*“ (Pav 277), v kontextu českého překladu je to jen záporový prefix *ne-*: „*авшак обликеј спатренј пред chvíли јсем си за живј свјет убавит недокázал*“ (Pav 235). Bulharský překlad zní **да ме убият, не** (Pav 245), je tedy rovněž formálně odlišný, navíc oproti originálu i české verzi obsahuje v jádru použitého frazému výrazně expresivní dějové sloveso: „*но да ме убият, не можех да си спомня какво видях преди малко в разглеждания образ*“ (Pav 245).

IV.2.2. око, очи / око, оči / око, очи

Frazémy obsahující jako klíčový komponent slovo *oko/oči / око/очи / око/очи*, jsou početné nejen co do množství jednotek, ale též co do významů, které vyjadřují, a co do motivací, které vedly k jejich vzniku. Osm excerpovaných frazémů bylo třeba rozdělit do sedmi sémantických skupin.

IV.2.2.1. (oko/oči jako symbol něčeho cenného)

Sem náleží jeden frazém: **пазити нешто као око у глави** (And 27). Výraz je invariantní (FHS: 413, 420). Jeho český překlad je **hlídat něco jako oko v hlavě** (And 23); bulharský překlad frazému zní **грижа се за нешто като за очите си** (And 24). Český překlad vychází z invariantního *opatrovat/chovat/střežit něco/někoho jako oko v hlavě* (SČFI-P: 239) a s originálovým výrazem je ekvivalentní. Pravá strana českého přirovnání (komparátum) je obligatorní, na levé se vedle komparanda uplatňují slovesa znamenající pozorné střežení něčeho. To platí i o srbských přirovnáních, avšak s tím rozdílem, že komparátum *oko* připouští též plurálovou formu (vlastně původem duální) *очи*. Bulharské přirovnání je variantou podoby *пазя/вардя/гледам (нещо) като очите си / като двете си очи* (FB I: 500), ale FB zaznamenává též synonymní podobu *пазя нещо като зеницата/зениците на омото/очите си* (FB I: 485).

Srovnáme-li si cizojazyčné ekvivalenty – sl. *chrániti nešto ako oko v glave*, slovin. *пазити nekaj kot oči v glavi*, rus. *беречь нечего как зеницу ока*, něm. *etwas wie seinen Augapfel hüten*, angl. *cherish something like the apple of one's eye* a fr. *garder quelque chose comme la prune de ses yeux* – s českou, srbskou a bulharskou podobou, vidíme, že spojení *oko/oči v hlavě* je přítomno pouze u české, slovenské, slovinské a srbské varianty. Bulharská, ruská, německá, anglická a francouzská varianta vychází ze spojení *oční bulva*, resp. *zřítelnice oka/očí*. Příčinu této nejednotnosti najdeme už v Bibli; ve Starém zákonu – Páté knize Mojžíšově 32:10 mj. čteme: *chránil ho jako zřítelnici oka* (BIBLE); srb. *чува га као зеницу ока својега* (SvP); bulh. *упази го като зеницата на омото Си* (BIBLIJA). V čes., sl., slovin. a srb. došlo k substituci konkrétní *zřítelnice oka* za obecnější *oko v hlavě*. Česká překladatelka i její bulharská kolegyně tedy zachovaly takový frazeologismus, který je v jejich jazyce ustálený (automatizovaný).

IV.2.2.2. (Vzdání se schopnosti vidět jako symbol odvracení se od reality)

V této skupině jsou dva frazémy: **склањати очи пред истином** a **носити очи у устима**.

Frazém **склањати очи пред истином** (Pav 197) je lexikální variantou frazému **затварати очи пред нечим** (FHS: 425), kde syntaktická pozice příslovečného určení příčiny je obsazována výrazy označujícími nějakou nepřijemnou skutečnost. Na místě slovesa alternují výrazy s významem „zavírat“ nebo „uhýbat“. Český překlad frazému **zavírat oči před pravdou** (Pav 171) je současně invariantní podoba, přičemž pozice příslovečného určení nemá obligatorní komponent (SČFI-VS1: 592). Bulharský překlad **затваряне на очите пред истината** (Pav 174) je pozoruhodný tím, že jeho autorka děj transponovala do formy deverbativního substantiva, čímž dosáhla jistého zobecnění a oddynamizování celého frazému. Bulharský invariantní frazém má podobu **затварям си очите пред/за нешто** (FB I: 362).

Původ frazému je třeba hledat v Bibli – ve Starém zákonu, Izajáš 33:15: čes. **Ten, (...)** **kdo zavírá oči, aby nepřihlížel ke zlu** (BIBLE); srb. *Ко (...) зажима очи своје да*

не види зла (SVP); bulh. *Който (...) затуля очите си, за да не види злото* (BIBLIJA). Jak je z citátů patrné, v Bibli je příčina (zlo) rozvita v klauzi, původní struktura je tedy V-Sub-KL, kdežto frazeologizované syntagma má strukturu V-Sub-Sub (FILIPEC – ČERMÁK 1985: 186), a to i v cizojazyčných ekvivalentech frazémů *zavírat oči před něčím* / *затварати очи пред нечим* / *затварям си очите пред нещо*, které jsou: sl. *zatvárat' oči pred nečim*; rus. *закрывать глаза на что-нибудь*; něm. *die Augen vor etwas verschliessen*; angl. *close/shut one's eyes to something*; fr. *refuser de voir quelque chose*.

Druhý frazém v této skupině je **носити очи у устима** (Pav 111) – v překladu **nosit oči v ústech** (Pav 66), resp. **очите ти са на устата** (Pav 98). Ze sémantického hlediska jde o modifikaci významu slova *уста*; ta je v textu (v polemice chazar-ské princezny Ateh s židovským vyslancem) explicitně uvedena:

„Узми свој тал, узми своју Суботу и потом иди. Иди Мудрости и реци све што си мени хтео казати. Бићеш срећнији. Само назис: ко хоће да освоји тврђаву мора најпре да освоји своју душу... Но теби узалуд све ово говорим, јер носиш очи у устима и видиш тек кад проговориш“ (Pav 111).

Dalo by se říci, že význam vzdání se schopnosti vidět jako symbol odvracení se od reality je tu aktualizován metonymickým slovním spojením, v němž zdroj vjemu nahrazuje vjem samotný; ten je však následně explicitně vyjádřen.

Obě překladatelky převedly frazém doslova: „*Marně však k tobě takto promlouvám, neboť ty nosíš oči v ústech a prohlédneš, teprve když promluvíš*“ (Pav 66); „*Но напразно ти говоря всичко това, защото очите ти са на устата и виждаш едва когато проговориш*“ (Pav 98), což za dané situace bylo asi nejvhodnějším řešením. Bulharský překlad se navíc liší použitím statického slovesa „být“ (*съм*), na rozdíl od dynamického „nosit“ (*nosit, носити*).

Že je obraz oka/očí v ústech nabitý výraznou expresivitou a neotřelostí, o tom svědčí i zcela jiný kontext, v němž jsme jej zachytili, totiž oblast české populární hudby – koncem 80. let 20. století si jej jako svůj symbol zvolila rocková skupina *Nová růže*. V jejím případě byl však tento symbol substituentem květu růže a měl být tlumočen asi jako „co vidíme, to říkáme“, neboli „co na očích, to na jazyku“.⁵⁷

Podoba obalu prvního alba *Nové růže* (Supraphon 1990, CD kat. č. 11 1275–2 311).

Vyobrazení členové skupiny – zleva Ota Baláž, František Hönig, Petr Roškaňuk a Vilém Čok.

⁵⁷ Interpretace symbolu je čerpána z autentických dobových vzpomínek autora práce.

IV.2.2.3. (Zajímat se o něco, mít přehled)

Tato skupina obsahuje jeden frazém: **имати некога на оку** (Pav 295). Frazém má invariantní podobu (FHS: 413, 415) s alternativou na místě slovesa (*држати*) a příslovečného určení místa (*под оком*). Význam tohoto frazému je „*пазити, мотрити*“ (Tamtéž): „(...) *и може се увек имати на оку ко долази и одлази*“ (Pav 295). Česká překladatelka dala přednost opisnému neidiomatickému vyjádření **mít přehled** (Pav 253), přestože čeština disponuje sémanticky totožným a strukturně téměř identickým frazeologismem **mít něco/někoho (pořád) na očích** (SČFI-VS1: 579): „(...), *a tak má člověk pořád přehled o pohybu hostů*“ (Pav 253). Bulharská překladatelka zvolila sémanticky odpovídající frazém **под око съм** (Pav 261) (FB II: 141): „(...), *и винаги ти е под око кой идва и кой си отива*“ (Pav 261).

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *mít něco/někoho (pořád) na očích* / *имати/држати некога на оку/под оком* / *под око имам/съм, држам под/изпод/на око/очи някого/нещо* jsou: sl. *mať niekoho/niečo na očiach*; slovin. *ne izpustiti nekoga/nekaj iz oči*; něm. *jemanden/etwas immer im Auge haben*; angl. *have/keep one's eyes on something/someone*; fr. *avoir toujours quelque chose/quelq'un sous les yeux*.

IV.2.2.4. (Přitahování pozornosti)

V analyzovaných textech byl nalezen jen frazém **падати у очи** (Pav 167) (FHS: 420, FS: 604). Jeho význam je dvojí: „1. привлачити пажњу, бити уочљив, 2. бити јасно, очевидно“ (Tamtéž). Z kontextu – „*Падало је у очи да један део набављених ствари представља опрему за нешто што је личило на болницу*“ (Pav 167) – je zřejmé, že frazém byl použit v prvním významu.

Český překlad – co do expresivity neutrální frazém **na první pohled** (Pav 151) – není nositelem téhož významu, znamená totiž „v okamžiku nebo od okamžiku spatření někoho nebo něčeho, jevící se takový ihned, okamžitě“ (SČFI-VN: 247), čili sémantický rys „přitahovat pozornost“ absentuje. V kontextu je frazém zapojen takto: „*Část získaných předmětů na první pohled připomínala zařízení nemocnice*“ (Pav 151). Mírný sémantický posun celé výpovědi neubírá na srozumitelnosti popísané situace, překlad tedy můžeme považovat za vyhovující. Bulharský překlad **бия на очи** (Pav 147) „лесно и бързо бивам забелязан, правя впечатление, налагам се на вниманието“ (FB I: 91) svým významem i po formální stránce odpovídá srbskému originálu výrazně více. Zapojení v kontextu je následující: „*Биемо на очи, че една част от набавените вещи представлявали инструменти от нещо, което приличало на болница*“ (Pav 147).

IV.2.2.5. (Smysl „hotová věc“)

Sem náleží frazém **гледати на нешто на готове очи** (Pav 259). Frazém je specifický v tom, že svou sémantikou i strukturou připomíná přirovnání *гледати на*

нешто као на готову ствар (< *готова ствар* – FHS: 657). Nesoulad však spočívá v tom, že zatímco výraz *ствар* představuje skutečný objekt, výraz *очи* chápeme jako příslovečné určení prostředku. Autorskou aktualizaci můžeme tedy s invariantním frazémem *готова ствар* spojit jen s výhradami.

Česká překladatelka zvolila automatizovanou verbalizovanou variantu nominálního spojení *hotová věc* (SČFI-VN: 365) – **brát něco za hotovou věc** (Pav 217). Správně se tak vyhnula pokušení doslovného překladu **dívat se na něco hotovýma očima*, jehož motivace by pro českého příjemce nebyla příliš průhledná. Bulharská překladatelka frazeologismus opsala ustáleným, ale neidiomatickým výrazem **гледам на нешто како на приклучено** (Pav 229). Sémantice originálu se tím nezpronevěřila, jen výpověď zbavila jeho obraznosti. Oslabenou obraznost ostatně vykazuje i český překlad.

Kontext frazému je následující: „*Сви гледају на то питање на готове очи*“ (Pav 259); „*Всични то берου за хотову вѣс*“ (Pav 217); „*Всички гледат на този въпрос како на приклучен*“ (Pav 229).

Cizojazyčné ekvivalenty nominálního frazému *hotová věc* / *готова ствар* / (*нешто е приклучено*) jsou: sl. *hotová věc*; rus. *решённое дело*; něm. *abgemachte Sache*; angl. *fait accompli*; fr. *affaire faite*.

IV.2.2.6. (Smysl „v důvěrnosti, v tajnosti“)

Do této skupiny patří frazém **у четири ока** (And 29). Jedná se o invariant, přičemž FHS připouští alternaci *у/међу* na místě prepozice (FHS: 423). Český překlad zní **mezi čtyřma očima** (And 25) (SČFI-VN: 214), bulharský **на четири очи** (And 26). Stejně jako srbský, i bulharský invariant připouští alternaci *на/между* na místě předložky (FB I: 577). Česká alternativní podoba *ve čtyřech očích* je zaznamenána jen u Zaorálka (2009: 235). Tam se též vyskytuje homonymní frazém *ve čtyři oči* (Tamtéž: 234), ale význam tohoto frazému „zpříma, bez ostychu mu to říci; vyhubovat mu“ odpovídá významu současného frazému *říct/říkat někomu něco do očí/vočí/obličej* „říct někomu něco zcela upřímně, neskrývaně, přímo a v plné míře“ (SČFI-VS2: 587). Frazém je synekdochickým označením dvojice lidí.

Za pozornost stojí, že srbská podoba sledovaného frazému neobsahuje klíčový komponent ve formě ustáleného duálu, jak je tomu např. u podoby české, slovenské, slovinské nebo bulharské.

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *mezi čtyřma očima* / *у/међу четири ока* / *на/между четири очи* jsou: sl. *medzi štiri očami*; slovin. *na štiri oči*; něm. *unter vier Augen*; fr. *entre quatre yeux*.

IV.2.2.7. (oko/oči jako symbol pro určitý časový úsek)

Nominální frazém **у трен ока** (Pav 176) je celoevropsky rozšířeným frazeologismem označujícím velmi krátkou chvíli, rychlost, okamžitost (SČFI-VN: 190). Tento

význam implicitně obsahuje již samotné substantivum *трѣн* „врло кратки део времена, тј. време потребно да се трепне оком, часак, тренутак, мах“ (RSJ: 1334). FHS i FS zaznamenávají alternativní podoby lišící se volbou předložky (*у/за трѣн ока*), FS navíc vnímá pozici přívlásktu jako fakultativní (FHS: 701, FS: 918).

Český překlad **v mžiku** (Pav 118) je synonymním výrazem invariantu **jedním mžikem** (*oka*) (SČFI-VN: 190). V bulharském překladu **за един миг** (Pav 156) užitě syntagma již žádný somatický prvek neobsahuje. Obě české podoby, ale i srbský a bulharský frazém dokazují, že komponent *oko* nemusí být ve frazému vždy explicitně uvedený. Všechny tři jazykové podoby jsou co do emocionality neutrální povahy.

Cizojazyčné ekvivalenty nominálního frazému *jedním mžikem (oka) / у/за трѣн ока / за един миг* jsou: sl. *za okamih*; slovin. *v trenutku*; rus. *в меговение ока*; něm. *im Augenblick*; angl. *in the twinkling of an eye*; fr. *en un clin d'oeil*.

IV.2.3. језик / јазук / език

Frazém **жена оштра језика и тешке руке** (And 218) je nominalizovanou kombinací dvou invariantů – **имати оштар језик** (FHS: 217) a **имати тешку руку** (FHS: 585). Původní predikativní konstrukce je nahrazena vazbou substantiva v syntaktické funkci subjektu se dvěma paratakticky spojenými adnominálními genitivu qualitatis (GREPL – KARLÍK 1986: 267). Srbskou podobu zachovává bulharská překladatelka: **жена с остър език и тежка ръка** (And 204). Bulharské invarianty mají podobu **остър ми е езика** (FB II: 45) a **тежка ми е ръката** (FB II: 395). Srbská bezpředložková genitivní vazba je v bulharském překladu – v důsledku historické ztráty deklinace v bulharštině – nahrazena vazbou s předložkou, která v daném případě znamená „vyznačující se určitou vlastností“. Česká překladatelka použila explicitního opisu **žena, která má ostrý jazyk a pádnou pravici** (And 190). Výraz *рука* navíc nahradila hyponymem *pravice*, čímž celý frazém z formálního hlediska částečně aktualizovala a zároveň zvýšila jeho expresivitu. Nominální invariant **ostrý jazyk** připouští alternaci na pozici atributu (*ostrý/nabroušený*) (SČFI-VN09: 125), u verbálního invariantu **мít pádnou/těžkou/turdou ruku** (SČFI-VS09: 689) však slovník alternativu na pozici objektu neuvádí.

Slovesný frazém **хватати „језике“** (Pav 286) s následnou explikací je metonymickým vyjádřením hledání a zadržování lidí, kteří by mohli prozradit určité potřebné informace („*За тај народ Аврам Бранковић се нарочито занимао, куповао не жалѣћи трошка старе исправе и потплаћивао људе да му хватају „језике“ – оне који знају нешто о Хазарима*“ – Pav 286). Jazyk jakožto nástroj artikulace je tu symbolem mluvení.

Český překlad **shánět „jazyky“** (Pav 243) ani bulharský **хващам „езици“** (Pav 253) se od originálu neliší (explikace je do češtiny převedena jako „*ty, kteří vědí*

něco o Chazarech“, do bulharštiny pak jako „*онези, които знаят нещо за хазарите*“). Významově blízký český frazém je *rozvázat někomu jazyk* (SČFI-VS1: 295), který je biblického původu (NZ, Mk 7:35).

Verbonominální spojení *хватати језике* pochází z vojenského prostředí – viz heslo *језик* „5. вој. заробљеник који треба да да податке о непријатељској војсци“ (RSJ: 507).

IV.2.4. уши / uši / уши

Frazém **чути нешто својим ушима** (Pav 298) je automatizovaný (FHS: 712), sémanticky mu odpovídá jak realizovaný český překlad **slyšet něco na vlastní uši** (Pav 255) (SČFI-VS2: 221), tak i ten bulharský **чуя нещо със собствените си уши** (Pav 263). Rozdíl mezi srbským a českým frazémem spočívá v tom, že zatímco srbský ještě disponuje adverbialním souslovím *на властните уши* (identickým s českým *na vlastní uši*), český instrumentálovou formu (**svýma/vlastníma ušima*) nemá. Bulharská podoba s předložkou je v gramatickém smyslu jediná možná – s ohledem na ztrátu pádových koncovek.

IV.2.5. лице / obličej, tvář / лице

Tři frazémy obsahují jako klíčový komponent pojmenování *tvář, obličej*. V prvním, slovesném **бити ударен срећом у лице** a třetím, jmenném **на лицу места** plní tento komponent syntaktickou funkci příslovečného určení místa. Ve druhém je součástí okazionálního frazeologického nominálního slovního spojení **хазарско лице**.

Frazém **бити ударен срећом у лице** (Pav 64) se jeví jako aktualizace frazému **бити луд од среће** (FHS: 637), přičemž motivace k substituci n-ového přičestí *ударен* za adjektivum *луд* je v blízkosti obrazného chápání obou pojmů (srov. české frazémy *být blázen* a *být praštěný*). Aktualizovaná realizace vykazuje sémantickou diskrepanci – nástrojem úderu je abstraktum *срећа*. Tato katachreze jen potvrzuje idiomaticnost celého slovního spojení. Zmírnění „úderu“ na pouhé „poznámenání“ je patrné v bulharském překladu **белязан съм с щастие по лицето** (Pav 55), který o něco více akcentuje výsledný stav. Ten je ale nejvíce v popředí v českém překladu **obličej zhloupl láskou** (Pav 72). V něm se *obličej* přesouvá do syntaktického centra – z pozice místního adverbiale na pozici subjektu – a *štěstí* je nahrazeno explicitním pojmenováním jeho příčiny – *láskou*. Českou výpověď bychom mohli považovat za popis situace, která chronologicky následuje za tou zobrazenou autorem v originálním textu. Sémantika originálového výrazu a jeho překladových ekvivalentů se v zásadě neliší. Pokud jde o stylistickou funkci, pak se domníváme,

že bulharský překlad eliminoval ironii, kterou vykazují predikátové formy *бити ударен*, resp. *zhloupl*.

Automatizovaný nominální frazém **на лицу места** (Pav 110) (FHS: 311), nesusící dva významy – „1. тамо, gdje се нешто догодило, 2. смјеста, одмах“ – je v kontextu užit ve významu prvním:

„Њени људи су наговорили кагана да их пошаље међу Јевреје, Грке и Сарацене да се осведоче на лицу места какво је њихово учење“ (Pav 110).

Substantivum *лице* je zde desémantizováno, jeho smysl se v češtině vyjadřuje např. slovy *пřímo* (*пříмо на мјесте*) nebo *samotný* (*на мјесте samotném*). Motivací k jeho užití bývá zpravidla zdůraznění uvažovaného místa. Jak v srbštině, tak také v češtině, ale i v bulharštině k vyjádření požadovaného smyslu většinou postačuje prostý neidiomatizovaný předložkový výraz *на месту / на мјесте / на място*. A právě neidiomatické výrazy **на мјесте** (Pav 65), resp. **на място** (Pav 96) byly použity v námi analyzovaných překladech.

V nominálním výrazu „**хазарско лице**“ (Pav 29–30) nám jeho idiomatičnost signalizuje uvozovkami sám autor. Tento autorský frazém označuje buď „člověka s obtížně zapamatovatelnou tvář“, nebo „licoměrníka“. Jeho textová funkce je dvojí: jednak umělecká – sousloví je součástí autorem vymyšlené fabule, jednak metajazyková – sousloví samo je v textu posuzováno jako frazeologismus, hledají se kořeny jeho frazeologizace:

„У сваком случају, један ромејски (византијски) цар назвао је у IX веку, хазарским лицем‘ чувеног философа и патријарха Фотија, што је могло значити или сродничке односе патријархове са Хазарима или лицемеђе. Према Даубманусу ниједно није случај. Хазарским лицем називана је особина свих Хазара, па и принцезе Атех, да свакога дана освану као неко други, под сасвим новим и непознатим лицима, тако да имају муке и с најближим сродницима да се препознају. Путници бележе, опет, да су хазарска лица сва уста и да се никад не мењају и да отуда долази до тешкоће и забуна. Било да је овако или онако, ствар излази на исто и хазарско лице је појам лица које се тешко памти“ (Pav 29–30).

V českém překladu se vyskytuje očekávané „**chazarská tvář**“ (Pav 29), podobně v bulharském „**хазарско лице**“ (Pav 25–26).

IV.3. Oblast trupu

IV.3.1. срце / srdce / сърце

Komponent *srdce* je v somatických frazémeh jeden z nejfrekventovanějších. V našich excerptech se však tato skutečnost neprojevila příliš výrazně. *Srdce* jako klíčový komponent obsahuje jen pět frazémů: *срца су им се сфела у очима, говорити што*

срце жели, човек тврда срца, учити са пола срца а из пуна срца. Pozoruhodné je, že kromě prvního z uvedených frazémů, který byl excerpován z Pavićova románu, byly všechny nalezeny v Andrićově Mostu na Drině.

Propoziční frazém **срца су им се срела у очима** (Pav 195) je – vzhledem k jeho absenci ve všech dostupných slovnících – frazémem autorským, jde tedy o aktualizaci. Pavić jím pojmenoval reakci probíhající v myslích kdysi velice blízkých lidí, kteří se po dlouhé době zase potkávají:

„Али пресудна ствар, као онај камен који разведе воде истог потока у два мора, био је опет сусрет с једном женом. Била је издалека, носила је љубичасте хаљине какве у Грчкој под Турцима носе Јеврејке, и била је удовица неког Ромањота који је некада правио качкаваљ у близини Кавале. Даубманус ју је видео на улици. Срца су им се срела у очима, али када јој је пружио два прста, она му рече: – Птице које нису кошер познају се по томе што на грани деле прсте по паровима уместо три и један... И одбила га је“ (Pav 195).

České i bulharské řešení – totiž překlad doslovný: **срдце се јим setkala v očích** (Pav 166), resp. **сърцата им се срещнали в очите** (Pav 172) – je v tomto případě pochopitelné. Motivace Pavićova okazionálního frazému je pro českého i bulharského příjemce vzhledem ke kontextu snadno pochopitelná, proto nebylo nutné hledat místo něj nějaký jiný, ustálený frazém.

Estetická funkce Pavićova frazému s příznakem knižnosti spočívá v obrazném vyjádření zkušenosti, že lásku je možno vyčíst z očí, z pohledu, přičemž *срдце* je tu metonymickým označením lásky. Stylistická funkce tohoto frazému je tedy poetizační (o různých stylistických funkcích jazykových prostředků viz např. u CHLOUPEK A KOL. 1990: 253–255).

Frazém **говорити што срце жели** (And 201) je verbální variantou frazému **колико кому срце жели/хоће** (FHS: 632). Výraz *срце* je tu synekdochickým vyjádřením *чловјека*. Tento tropus zachovává též bulharský překlad – **говоря, каквото сърце иска** (And 188). Český neidiomatický překlad **mluvit, co se komu zachce** (And 176) již tuto stylistickou figuru neobsahuje.

Frazém **човек тврда срца** (And 219) je nominalizací invariantu **буми тврда срца** (FHS: 630). Původní predikativní konstrukce je nahrazena vazbou substantiva s adnominálním genitivem qualitatis.

Stejnou konstrukci použil též český překladatel – **člověk tvrdého srdce** (And 192). Toto slovní spojení vychází z adjektivně-substantivního frazému **tvrdé/kamené srdce** (SČFI-VN: 320). Bulharský překlad **човек с кораво сърце** (And 205) neobsahuje bezpředložkovou genitivní vazbu, nýbrž vazbu předložkovou, pro bulharštinu kvůli historické ztrátě deklinace typickou. Slovní spojení *кораво сърце* sice ve dvojdílném bulharském frazeologickém slovníku uvedeno není, ale nalezneme je v Bulharsko-českém slovníku (BČ: 932) i v Bulharském výkladovém slovníku (BTR: 893). Syntagma *tvrdé srdce* je celoevropsky rozšířeným frazémem (terminologií Skladané „evropským arealismem“ – SKLADANÁ 1993: 52).

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *tvrdé srdce* / *тврдо срце* / *кораво срце* jsou: sl. *tvrdé srdce*; slovin. *trdo srce*; rus. *каменное сердце*; něm. *hartes Herz*; angl. *hard heart*; fr. *coeur dur*.

Slovní spojení **учити са пола срца** (And 80) sestává ze dvou částí: ze slovesa *учити*, které se v kontextu „Ама, људи, дајте онога хоџу из чаџшије, коме је кућа под водом као и наше. Зар не видите да овај с бријега учи са пола срца?“ (And 80) blíží významu „zvati na molitvu po zakonu islama“ (RHJ: 1098 – v RSJ ani RSSJ tento význam uveden není), a z části neslovesné *са пола срца*. Motivací neslovesné části byly, jak předpokládáme, dva frazémy: *говорити на пола уста* (FHS: 724 s významem polovičatosti) a *пуним срцем* (FHS: 630, kde je užití slova *srdce* motivováno tím, že jde o symbol citového zaujetí).

Česká překladatelka přeložila dějovou část perifrází a polovičatost vyjádřila automatizovaným českým frazémem: **odbývat modlení na půl huby** (And 71) (SČFI-VN: 360). Bulharský překlad **чета с половин сърце** (And 76) explicitně sděluje, že text modlitby byl čten. Neslovesnou část bulharská překladatelka kalkovala. Český překlad tak vykazuje vyšší míru expresivity než originál (a překlad bulharský) v důsledku užití zhrubělého výrazu *huba* v kontrastu s poetickým srbským a bulharským *srdcem*.

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *na půl úst/huby* / *на пола уста* / *с половином уста* jsou: sl. *na pol úst*; něm. *mit halbem Mund*.

Nominální frazém **из пуна срца** (And 33) je transformací invariantu *пуним срцем* (FHS: 630), který znamená „посве, сасвим, без ограничења“ (FHS: 630). Mohli bychom uvažovat, zdali není jen variantou frazému *из свега срца* („врло срдачно, врло радо, с највећим задовољством“ – FHS: 632). Z kontextu nám však zřetelně vyplývá význam první:

„Хришићанска раја је ликовала, све шапатам, све нечујно и подмукло, али из пуна срца“ (And 33).

V českém překladu je užití frazému **z celého srdce** (And 29), jenž je ve slovníku uveden ještě v podobě **z plna srdce** a **celým srdcem** (SČFI-VN: 318). Jeho význam je vymezen jako „s naprostou upřímností, opravdovostí, vřelostí a bez výhrad, pokud jde o citový vztah a jeho vyjádření“ (Tamtéž). Tato definice je bližší sémantice prvního srbského invariantu. Bulharský překlad **от цяло сърце** (And 30) – varianta frazému **от цяла душа и сърце** (FB II: 91) – rovněž odpovídá svou sémantikou („многo искрено, много силно, с много чувство, всеотдайно“ – tamtéž) srbské předloze.

IV.3.2. гуша / krk / гуша

Frazém, který svým klíčovým komponentem souvisí s krkem, byl excerpován jeden: **бити завејан до гуше**.

Klíčový komponent ve frazému **бити завејан до гуше** (Pav 297) označuje nějakou hranici, míru, mez. Pavićův frazém obsahuje komponent *гуша* v jeho nepřeneseném významu, avšak frazém jako celek je vyvrcholením metaforického popisu konkrétní situace:

„У баишту је потом ушла др Дорота Шулиц, овде присутна, и села за свој сто. Пре но што сам стигла да је послужим, пришао је њеном столу сада убијени др Муавија и сео с њом. Јасно се видело да њено време сипи као киша, а његово веје као снег. Био је већ завејан до гуше“ (Pav 297).

Česká překladatelka zvolila slovní spojení **být po krk v závějích** (Pav 254), které vychází z významu invariantu **zapadnout do něčeho (až) po krk** (SČFI-VS1: 372). Jjí bulharská kolegyně se rozhodla pro překlad **навеян сџм до гушата** (Pav 262–263), který je srbskému originálu formálně blíže díky použití n-ového příčes- tí, na rozdíl od českého řešení.

IV.3.3. леђа / záda / грѓб

Frazém **окретати леђа нечему** (And 28) (FHS: 308) symbolizuje v přenesené rovině záporný postoj člověka k nějaké situaci.

Český překlad **obracet se zády k něčemu** (And 24) se od svého invariantu liší jen povahou výrazu *k něčemu*. Zatímco invariantní podoba českého frazému (SČFI-VS2: 328) připouští na tomto místě pouze výraz vycházející z lexému „člověk“, srbský frazém připouští jak *člověka*, tak neživou věc – stejně jako bulharský automatizovaný frazém **обрѓцам грѓб на нешто** (And 25) (FB II: 11–12). Nepřímým předmětem je v našem kontextu kolektivum *гушва / змѓл / бѓрканица*, které – ačkoli označuje „velkou koncentraci lidí“ – má z lexikologického hlediska povahu substantiva neživotného.

Původ frazému třeba hledat v Bibli – Starém zákonu, Jeremjáš 2:27: čes. *Dřevu říkají: „Ty jsi můj otec“, a kameni: „Ty jsi mě zplodil“, a ke mně se obracejí zády, nikoli tváří* (BIBLE); srb. *Koju govore дрвету: ти си отац мој; и камену: ти си ме родио; јер ми окренуше леђа а не лице* (SvP); bulh. *Които думат на дрвото: Ти си мой отец; и на камѓна: Ти си ме родил; зашто обѓрнаха кѓм Мене гѓрба си, а не лицето си* (BIBLIJA).

IV.3.4. (Specificky ženské orgány)

Do této skupiny náleží tři frazeologické jednotky: *пичкин дим*, *близнади при сиси* a přirovnání včleněné do výpovědi *распамећене су јаукале, урлале као да им се у порођајним боловима цѓпа материца*.

Adjektivně-substantivní frazém-invariant **пичкин дим** (Pav 297) znamená „ono што је безвредно, беспредметно, бесмислено, ништа“ (RSJ: 279). Do kontextu je frazém spojen takto:

„Уместо да буду терорисане маџине, демократија је увела нову моду и сад су на свету под теретом већине становника ове планете... Ваша демократија је ничкин дим...“ (Pav 297).

Posesivní adjektivum *ничкин* je odvozeno od vulgárního srbochorvatského označení vagíny *ничка* (*pička* – RHJ: 661). Stylová charakteristika klíčového komponentu je příčinou zařazení celého frazeologismu mezi vulgarismy. Oba komponenty jsou lexikálně inkompatibilní, takže frazém nese pouze idiomatický význam.

V českém textu je na tomto místě uvedeno nefrazeologizované slovní spojení **pěkná kurvárna**: „Pěkná kurvárna, ta vaše demokracie...“ (Pav 255). Z hlediska stylové charakteristiky je vulgární vyznění dáno výrazem *kurvárna*, tedy desubstantivním abstraktem odvozeným od českého, potažmo obecně slovanského vulgarismu *kurva*. Expresivita je navíc znásobena inverzním slovosledem a včleněním zájmena *ta* ve zdůrazňovací funkci. Ze sémantického hlediska má český překlad význam širší, ale nemyslíme si, že by to mělo za následek porušení celkového smyslu textu.

Bulharský překlad taktéž vykazuje rezignaci na užití frazému, ale navíc v něm absentuje i vulgarismus: překladatelka provedla elipsu vulgárního komponentu a na místě ponechala pouze substantivum **дим**: „*Вашата демократија е дим*...“ (Pav 263). Tím ovšem překlad ochudila hned o dva expresivní elementy současně (frazeologismus, vulgarismus), a navíc je nahradila výrazem, který se v daném smyslu v bulharštině nepoužívá. Překlad tedy považujeme za nevhodný.

Frazém **близнади при сиси** (And 12) je varianta frazému **дижете од сисе/на сису** (FHS: 89), který označuje kojence. Citovaný frazém je zapojen do následujícího kontextu:

„Најпосле су сејмени пронашли у једном удаљеном селу двоје близнади, при сиси, и отели их силом везирове власти“ (And 12).

Česká překladatelka frazém rozložila, čímž jej eliminovala: „*Konečně našli strážníci v jakési vzdálené vesnici dvojčátka a z moci vezíra je násilím unesli matce od prsu*“ (And 10). V podstatě je zde zachováno lexikální složení originálního frazému, ale jeho složky byly distribuovány do dvou vět.

Bulharská překladatelka si s inkriminovaným úsekem textu poradila následovně: „*Нај-после сејмените намерили в едно отдалечено село две близначета, кѳрмачета, и ги взеле сѳс силата на везирската власт*“ (And 10). Originálový výraz *сиса* je přítomen už jen implicitně, a to ve výrazu *кѳрмачета*, čes. *kojenci*. Bulharský překlad tak sice zachovává smysl původního frazému, avšak vzdává se metonymického vyjádření. Originálový frazém je tak i zde eliminován.

Výpověď **распамене су јаукале, урлале као да им се у порођајним боловима цепа материца** (And 22) přirovnává silný nářek žen při odvodu jejich synů na převýchovu a islamizaci do Cařihradu, kde se z nich stávali tzv. janičáři, hyperbolicky k nářku při porodních bolestech.

Česká překladatelka zachovala všechny náležitosti originálního autorského frazeologismu (**kvilely a vrískaly jako pominuté, jako by se jim v porodních bo-**

lestech trhala děloha – And 19), navíc jej vhodně doplnila automatizovaným českým komparátem *jako pomínutý*, kdežto bulharská vynecháním zmínky o „trhání dělohy“ expresivitu opět výrazně otupila (**викаха безпаметно, като обхванати от родилни мъки** – And 19).

IV.4. Oblast končetin

IV.4.1. рука / ruka / ръка

Frazeologismy, v nichž se vyskytuje komponent *ruka / рука / ръка*, jsou v této skupině tři.

Frazém **не полазити за руком** (Pav 100) je negovanou variantou frazému *полазити за руком* (FHS: 588). Nachází se ve větě „*Посао им није полазио за руком*“ (Pav 100). V češtině nemá ekvivalentní formální protějšek. Přeložen byl nefrazeologicky – výrazem vystihujícím jeho sémantiku „не успевати“ – totiž slovesem **nedářit se**: „*Práce se jim nedařila*“ (Pav 57). Bulharský překlad je rovněž opisný, potřebný význam vystihuje pouze sloveso **не споря**: „*Работата не им споряла*“ (Pav 63).

Frazém **рађати се отворене руке и раширених прста** (And 18) bude pravděpodobně autorský, nebo alespoň neautomatizovaný (u J. Matešiče ani Đ. Otaševiće uveden není). Autor jej užil motivován metonymickou působivostí daného obrazu při charakterizaci člověka rozhazovačného, lehkomyšlného, což je také v textu explicitně obsaženo:

„Свакако, не може се порицати да су Вишеграђани од давнина важили, у поређењу са становницима других места, као људи лакомислени, склони уживањима, и брзи на трошак. (...) А ако се нађе неки газда штедиша и кућаник, без икакве стфрасти, то је редовно неки дошљак; али вишеградска вода и ваздух су такви да се већ његова деца рађају отворене руке и раширених прста, и подлежући општој зарази расипности и безбриге живе са девизом: Други дан, друга и нафака“ (And 17–18).

V českém i bulharském překladu je originál převeden doslova: **rodit se s otevřenou dlaní a roztaženými prsty** (And 15), resp. **раждам се с отворени рџце и раширени прџсти** (And 15).

Frazém **из руке у руку** (Pav 18) je v FHS i FS zaznamenán ve verbalizované podobě *ићи из руке у руку/од руке до руке* (FHS: 584, FS: 805). Lze jej vnímat jako verbalizaci reálného procesu, kdy jde něco od jednoho člověka k druhému. Ruka tu pak funguje jako synekdochické zobrazení člověka. V českém překladu bylo použito automatizovaného českého frazému **z ruky do ruky** (Pav 20) (SČFI-VN: 291), podobně i v bulharském **от ръка в ръка** (Pav 16). Jako polyptoton má tento typ frazému expresivní účinek.

Cizojazyčné ekvivalenty frazému z *ruky do ruky* / *из руке у руку* / *от ръка в/на ръка* jsou: sl. z *ruky do ruky*; rus. *из руке в руку*; něm. *von Hand zu Hand*; angl. *from hand to hand*; fr. *de la main à la main*.

IV.4.2. прст / prst / пръст

Přirovnání **го као прст** (And 72) (FHS: 534) je nositelem idiomatičkého významu „jako siromашan, без игдје ичега; сасвим гол“ (Тамтѣж), viz kontext:

„многи се спахија вратио го као прст у своју стафу босанску постојбину где га је чекала танка земља, узак и оскудан живот, после богате ширине и господства на великим спахиљцима у Мађарској“ (And 72).

Český překlad **nahý jako prst** (And 64) strukturně koresponduje s originálem. V SČFI takovéto přirovnání nenajdeme, u Zaorálka ovšem ano, ale ve významu „úplně [nahý]“ (2009: 515). Sémanticky ekvivalentní je tedy jen vůči srb. významu 2; srb. frazém ve významu 1 a čes. frazém tvoří frazeologický mezijazykový homonymní pár. J. Zaorálek však ještě nabízí přirovnání **holý jako prst** (Тамтѣж). Podle doplňujícího vysvětlení „nuzný“ lze soudit, že teprve ten je ve shodě se srb. přirovnáním ve významu 1. Jelikož se obě přirovnání dnes již zřejmě nepoužívají (viz jejich absence v SČFI), nelze v daném případě uplatňovat přísná frazeosémantická kritéria a překladatelčino zvolené řešení z tohoto hlediska považovat za problematické; rozhodla se pro jednu ze dvou možností (*nahý/holý*), přičemž obě bychom dnes mohli v daném kontextu označit jako stejně vyhovující.

Bulharská překladatelka provedla substituci komparáta, takže jejím řešením je frazém **гол като пушка** (And 68), přestože měla možnost přeložit srbský frazém doslova, poněvadž bulharština takovým formálně i sémanticky identickým ekvivalentem disponuje (*гол като пръст* – FB I: 217).

Slovesný frazém **гледати некоме кроз прсте** (Pav 179) připomíná české *dívat se na někoho skrz prsty*, avšak významově se oba frazémy podstatně liší: význam toho srbského je „опраштати чије погрешке и пропусте, бити попустљив према кому“ (FHS: 533, podobně též RSSJ: 655). Jeho frazeologický význam tedy vyjadřuje *shovívavost*, kdežto jeho český homonymní protějšek nese frazeologický význam *přezíravost*. Kontext význam srbského frazému potvrzuje:

„У време ратних опасности, из појмљивих разлога описани односи у царству се мењају. Тада се Хазарима дају веће слободe, гледа им се кроз прсте, обнављају се сећања на њихове славне победе у прошлости, јер они су добри војници“ (Pav 179).

Český překlad **nebýt pod tak bdělým dohledem** (Pav 120) je jen nefrazeologickým opisem frazému, ale sémanticky zcela korektním. V bulharské verzi naproti tomu nalezneme formálně totožný frazém **гледам на някого през пръсти** (Pav 158), jehož invariant je *гледам през пръсти нещо или за нещо* „не съм прецизен

в работата си, върша нещо небрежно, нехайно“ (FB I: 212), čili význam, který frazém vyjadřuje, bychom mohli vyjádřit jako **nedůslednost**. Tento význam sice sémantiku srbského originálního frazému nevyjadřuje zcela přesně, ale je jí značně blízký, budeme-li chápat shovívavost jako jakousi vědomou nedůslednost. Proto i bulharský překlad vnímáme jako korektní.

IV.4.3. нога / noha / крак

Frazém **бити једном ногом у гробу** (Pav 298) byl uplatněn ve své automatizované podobě (FHS: 381). Česká překladatelka použila ekvivalentního frazému českého: **být už jednou nohou v hrobě** (Pav 256) (SČFI-VS1: 528), bulharská zase ekvivalentního frazému bulharského: **с единия крак съм в гроба** (Pav 264) (FB I: 305; variantní podoba je pak **единия ми крак е в гроба**). Frazém je rozšířen takřka po celé Evropě. Slovní spojení *jednou nohou* je obsaženo v těch frazémeh, které vyjadřují situaci „nacházet se částečně nebo téměř úplně někde, být velmi blízko něčeho“.

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *být/stát jednou nohou v hrobě* / *бити/стајати једном ногом у гробу* / *с единия крак съм в гроба* jsou: sl. *biti z eno nogo v grobu*; rus. *быть/стоять одной ногой в могиле*, něm. *mit einem Fuss im Grab stehen*; angl. *have one foot in the grave*; fr. *avoir déjà un pied dans la tombe*.

IV.4.4. колено / koleno / коляно

Frazém polyptoton **с колена на колено** (Pav 15) (FHS: 251) vyjadřuje dědění, které je v textu uvedeno explicitně:

„Из парница за наслеђе породице Дорфмер, која је живела у XVIII веку, види се да је „златни“ (отровни) примерак речника с колена на колено поседован у овој франској породици: најстарији син добијао је половину књиге, а остала деца по четвртину, или мање, уколико их је било више“ (Pav 15).

Samotné substantivum *koleno* je buď synekdochickým označením člověka-dědice (naš případ), nebo symbolickým označením pro pokolení (podle F. Čermáka se jedná o tzv. lexikální frazém; viz FILIPEC – ČERMÁK 1985: 206). Oba překlady využívají totožných prostředků: **z kolena na koleno** (Pav 17), resp. **от коляно на коляно** (Pav 13). Jak čeština, tak i bulharština tedy disponují stejnou automatizovanou synekdochou (srov. též SČFI-VN: 136).

IV.4.5. корак / krok / стъпка

Frazémy, jež obsahují deverbativní substantivum *krok / корак / стъпка*, řadíme rovněž mezi somatické, neboť označují specifický pohyb lidského těla, umožněný právě dolními končetinami – nohama.

Frazémy **(чинити) прве кораке** (And 202) a **(начинити) први корак** (Pav 177) (oba FHS: 261) jsou automatizovaným metonymickým označením pro započetí něčeho. Motivací je tu děj spojený s růstem a vývojem dítěte.

Český překlad Andrićova frazému **(zkoušet) první krůčky** (And 176) se k tomuto zdroji blíží více užitím deminutivní formy. Tato aktualizace ještě více zdůrazňuje nejistotu coby okolnost tradičně doprovázející děj, který se teprve počíná. A protože sloveso *zkoušet* je sémanticky vyhraněnější než srbské *чинити*, lze uzavřít, že česká překladatelka zvolila sémanticky konkrétnější variantu frazému než srbský autor. Bulharská překladatelka se od originálu neodklání: **(правя) първите стъпки** (And 189). Český překlad Pavićova frazému zní **(učinit) první krok** (Pav 119) (oba české viz SČFI-VN: 151) a od originální verze se již sémanticky nijak neliší. Naproti tomu autorka bulharského překladu provedla elizi slovesného komponentu frazému a do textu začlenila pouze jeho nominalizovanou podobu: **първата крачка** (Pav 157), v kontextu pak „възможност за първата крачка в дво-реца“ (Pav 157).

Cizojazyčné ekvivalenty frazémů *první kroky/krůčky / први кораџи / първите стъпки/крачки* jsou: sl. *prve kroky*; slovin. *prvi koraci*; rus. *первые шаги*; něm. *die ersten Schritte*; angl. *the first steps/stages*; fr. *premiers pas*.

Výraz *корак* však plní jinou funkci ve frazému **(моћи нешто видети) на сваком кораку** (Pav 237) (FHS: 260). Význam „všude“ již s dětskými krůčky nemá nic společného. Český překlad formálně i sémanticky odpovídá originálu: **(moci něco vidět) na každém kroku** (Pav 181). Totéž lze říct o bulharském překladu: **(мога нешто да видя) на всяка крачка** (Pav 210).

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *na každém kroku / на сваком кораку / на всяка крачка/стъпка* jsou: sl. *na každem kroku*; slovin. *na vsakem koraku*; rus. *на каждом шагу*; angl. *at every step*; fr. *à chaque pas*.

IV.4.6. траг / stopa / следа

Výraz *stopa / траг / следа* označuje – podobně jako *krok* – nehmotnou skutečnost. Zatímco však slovo *krok* zachycuje pohyb končetin, výraz *stopa* označuje „otisk chodidla na zemi, zůstatek po šlápnutí; šlépěj, šlápotu“ (SSJČ V: 550). S končetinami je tedy přirozeně rovněž spjat. Stopy může v reálném světě zanechat jak člověk, tak i jiní živí tvorové, ale s ohledem na antropocentrický charakter frazeologie jsme

se rozhodli zařadit dva zjištěné frazémy s tímto komponentem sem. Jsou to výrazy *нема трага нечему* a *погрешан траг*.

Invariant k frazému **нема трага нечему** (Pav 13) spatřujeme v ustáleném slovním spojení *зуби се нечему траг* (FHS: 698). Naše aktualizace je tedy paradigmatickou relační variantou s nepatrným sémantickým posunem od neúplné jistoty (durativní *траг се губи*) k úplné jistotě (terminativní *нема трага*). Bulharský překlad **няма следа от нещо** (Pav 10) je fakticky identický s originálem (rozdíl je opět patrný v předložkové konstrukci nepřímého předmětu), kdežto český překlad **zmizet beze stopy** (Pav 14) (SČFI-VS2: 137) se po formální stránce od originálu liší – klíčový komponent *stopa* je tu ze syntaktické pozice podmětu odsunut na pozici příslovečného určení způsobu (podmětem se stává to, co zmizelo) a přidán je i plnovýznamový slovesný tvar *zmizet*.

Frazém **погрешан траг** (Pav 300) vychází pravděpodobně z terminologie lovců. Invariant *погрешан/криви траг* (FHS: 698) (*falešná, nepravá, nesprávná stopa* – SČFI-VS2: 136) tedy do všeobecného povědomí pronikl z profesního slangu. V našem případě jej bylo použito v přeneseném významu. Analogické sousloví použila bulharská překladatelka: **погрешна следа** (Pav 265). Česká překladatelka inkriminované místo zčásti obměnila, když je přeložila neidiomaticky jako **matení stop** (Pav 257). To však zamýšlený význam nijak nedeformuje. Kontext je následující: „*покушай[а] (...) навођења истраге на погрешан траг*“ (Pav 300); „*опит (...) да отклони следствието по погрешна следа*“ (Pav 265); „*pokus o (...) matení stop při vyšetřování*“ (Pav 257).

IV.5. Oblast dalších somatismů

Frazeologizovaná slovní spojení, která jsme shromáždili ve skupině dalších somatických frazémů, mají jako klíčový komponent slova *krev / крв / кръв, chlup / длака / косъм* a *maso / месо / месо*.

IV.5.1. крв / krev / кръв

Slovo *krev* – označení nejcharakterističtější lidské tekutiny – je přítomno ve dvou frazémeh: *волети нешто као рођену крв* a *крв га појела*.

Přirovnání **волети нешто као рођену крв** (And 75) vychází z adjektivně-substantivního invariantu *властина/своја крв* (FHS: 292). Jelikož jej obměňuje, můžeme toto přirovnání chápat jako jeho frazeologický derivát (FRAZTERM 1995: 48).

Přirovnání je synekdochické povahy: slovní spojení *властина/своја/рођена крв* totiž symbolizuje příbuzenstvo, „род, пород“ (FHS: 292), „род, порекло, сродство по крви“ (RSSJ: 370, 2. význam slova *крв*). Tento význam zachovává i český synekdochický frazém **vlastní krev** (SČFI-VN: 149), jenž byl českou překladatelkou

použit jako komparátum v přirovnání **milovat něco jako vlastní krev** (And 67). Bulharský překlad **обичам нещо като своя родна кръв** (And 71) se od originálu a od překladu českého liší ve struktuře – klíčový komponent *кръв* byl ještě determinován přivlastňovacím zájmenem *своя*.

Cizojazyčné ekvivalenty nominálního frazému *vlastní/rodná krev* / *власната/рођена/своја крв* / *родна кръв* jsou: rus. *родная кровь*; něm. *eigenes Blut*; fr. *propre sang*.

Větný frazém **крв га појела** (And 33) je příkladem frazeologismu, jehož komponenty jsou navzájem inkompatibilní. V tomto zvolání (vlastně kletbě) je výraz *крв* desémantizován, snad ho autor užil pro jeho zvukomalebnost ke zvýšení expresivity. Na první pohled nelogické spojení slov, které vyjadřuje přání, aby se něco teprve stalo, je pro srbštinu (ale i pro bulharštinu) charakteristické (SEDLÁČEK 1989: 234). Slouží k tomu l-ové přičestí.

Bulharská překladatelka přejala originálovou podobu: **кръвта да го изяде** (And 30). Česká překladatelka nahradila kletbu, jejíž lexikální podoba je příznačná spíše pro oblasti Balkánského poloostrova než pro střední Evropu, automatizovaným českým zvoláním **hrom aby do něho** (And 28) – s elipsou slovesa (*bacit, uho-dit, udeřit, praštit* apod.). Elipsa je umožněna předpokladem široké znalosti tohoto frazému. Častý výskyt substantiva *hrom* v nejrůznějších českých kletbách plyne jednak ze zvukomalebnosti tohoto slova, jednak z toho, že hrom jakožto základní zvukový atribut bouřky byl – spolu s bleskem – v pohanské době spojován s nejmocnějšími božstvy (Zeus, Jupiter, Perun aj.), což jistě zvyšovalo účinek zastrašení.

IV.5.2. длака / chlup / косъм

Frazémy obsahující komponenty *chlup* (nebo *vlas*) se mj. používají tehdy, chceme-li obrazně vyjádřit 1. totožnost vlastností dvou (nebo více) jejich nositelů, do detailů shodné vlastnosti, shodnou podobu ap. (SČFI-VN: 321), 2. naprostou časovou, místní či jinou okolnostní přesnost, úplnost (Tamtéž: 112), 3a. ve srovnávání míry, času, kvality „o trošku, o málo“ nebo 3b. okolnosti, kdy jen málo chybělo, aby došlo k něčemu nežádoucímu, neblahému (Tamtéž), ale v srbském případě také 4. ve významu absolutní negace, „ani trošku, ani za nic, v žádném případě“ (*ни за длаку* – FS: 216).

Z našich excerpt odpovídá významu 1 frazém **у длаку исти** (Pav 284), přeložený jako **navlas stejný** (Pav 242), resp. nefrazeologicky **точно същ** (Pav 251). Významu 2 odpovídá frazém **на длаку верно** (And 26), přeložený jako **na chlup přesně** (And 22), resp. **до косъм вярно** (And 23). Významu 3b pak odpovídá frazém **за длаку** (And 50), přeložený jako **o vlásek** (And 44), resp. **на косъм** (And 47).

Frazeologické slovníky nabízejí u významu 1 **navlas/nachlup/nafous stejný/takový** (SČFI-VN: 321) / **na длаку исти** (FHS: 92, FS: 216), u významu 2 **na chlup**

(*přesně*) (SČFI-VN: 112) / *на длаку једнако/исто/тачно* (FHS: 93, FS: 216) / *до косъм* (FB I: 267) a u významu 3b *о chluř/chlouřek* (SČFI-VN: 112) / *у малу длаку* (FHS: 93), *за длаку* (FS: 215) / *на косъм/конец остана* (FB I: 634). Význam 1 v bulharské frazeologii pomocí sledovaného komponentu vyjádřit nelze, o čemž svědčí i překladatelčino nefrazeologické řešení.

Přestože *chluř* i *vlas* jsou v těchto frazémeh členy stejného úzkého paradigmatu, z uvedených invariantních podob je zřejmé, že se upřednostňuje pojem *chluř*. Tato tendence je dobře patrná z vybraných srbských frazémů (3 × 0), v českých překladech je však poměr ve prospěch *vlasu* (1 × 2). Bulharský výraz *косъм* může znamenat jak *vlas*, tak *chluř* (viz BČ: 363), takže poměr upřednostnění jednoho nebo druhého typu ochlupení tu dost dobře zjišťovat nelze, avšak za pozornost tu jistě stojí už zmíněná absence těchto pojmů u Pav 251.

Pozoruhodné je, že pro aktualizaci klíčového komponentu, který je v originálu, se rozhodly obě překladatelky u Paviće ve významu 1 a česká u Andriće ve významu 3b. Ani jedna z aktualizací neposunula výchozí frazém sémanticky, a protože všechny překladové varianty zachovávají základní strukturu zachycenou ve frazeologických slovnících, lze považovat jak originálová, tak překladová slovní spojení za varianty jejich základních slovníkových podob (FRAZTERM 1995: 127n.).

IV.5.3. месо (тијело) / (tělo) / (плът)

Slovní spojení **Verbum caro factum est (Реч постаде месо)** (Pav 15) je typický citátový frazém. V českém překladu se na tomto místě objevuje **Verbum caro factum est (Slovo se stalo tělem)** (Pav 17), v bulharském pak **Verbum caro factum est (Словото стана плът)** (Pav 13). SČFI jej zachycuje ve starším (kralickém), a proto nejspíš rozšířenějším znění **Slovo tělem učiněno jest** (SČFI-VV: 815). Vzhledem k charakteru Pavićova románu-lexikonu je účelem explicitně uvedeného originálního latinského znění (vycházejícího samozřejmě z řeckých, hebrejských a aramejských předloh) zvýšit vědeckou věrohodnost předkládaného textu.

Náš frazém je biblického původu. U citátových biblických frazémů nelze dost dobře sledovat správnost překladu, neboť o překlad v primárním smyslu slova zde nejde. Jazykové prostředky různých jazyků obsažené v Bibli jsou dnes již ekvivalentní. Vzhledem ke skutečnosti, že Bible je přeložena – často i vícekrát – do všech evropských jazyků, můžeme očekávat, že za každé slovní spojení, větu nebo biblický verš jazyka originálu existují ekvivalentní slovní spojení, věty nebo biblické verše v jazyce překladu. Pokud jsou uvedeny mimo biblický kontext, zákaz mechanického převádění tu neplatí (srov. LEVÝ 1983: 67), právě naopak. Nedodržení této zásady a pokus o přímý překlad může vést až k nechtěně komickým výsledkům, jaké zaznamenala např. O. Krijtová: „Co dobře míněná rada v přeloženém románu: ‚Na nic se neptej manželky svého souseda‘, kterou zděšený redaktor dešifruje

jako: „Nepožádáš ženy bližního svého?“ (КРИТОВА 1996: 16). I z tohoto hlediska je velmi zajímavá aktualizace v srbském překladu uvedeném samotným Pavićem – na místě očekávaného substantiva *m(uj)elo* se objevuje synekdochický výraz *meso*. Oba výrazy přitom vyjadřují význam latinského slova *caro*.⁵⁸ V českém překladu však tato aktualizace zachována není.

Náš citát je vlastně dvojnásobný. Objevuje se v úvodu Pavićova románu-lexikonu, v němž jsou citována slova textu Chazarského slovníku ze 17. století, při nichž měl čtenář umírat. Toto původní dílo nakonec implicitně cituje Biblii. Vše je patrné z ukázky:

„Између 500 примерака овог првог речника о Хазарима Даубманус је отиснуо и један примерак отровном штампарском бојом. (...) Инквизиција је 1692. године уништила све примерке Даубманусовог издања и остављени су у оптицају само онај отровни примерак књиге, који је измакао пажњи цензуре, и помоћни примерак са сребрном бравом, који је ишао уз њега. (...) Читалац је наике умирао на деветој страни код речи које гласе: *Verbum caro factum est* (Реч постаде месо)“ (Pav 15).

Původní text, ve kterém se sledovaný citátový frazém objevuje, je v NZ, Jan 1:14:

lat. *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (NTL);

angl. *And the Word was made flesh, and dwelt among us* (NTs);

čes. *A Slovo se stalo tělem a přebývalo mezi námi* (BIBLE, NZk, NSm);

srb. *И Ријеч постаде тијело и усели се у нас* (SvP);

bulh. *И Слово то стана плът и пребиваваше между нас* (BIBLIJA).

IV.6. Oblast mentální a psychosomatická

IV.6.1. душа / duše / душа

V nominálním frazému **мирне душе** (Pav 21) (FHS: 114) je idiomatizujícím komponentem substantivum *душа*, které má již povahu desémantizovanou. V kontextu je frazém zapojen takto:

„Он може мирне душе да прескочи све ове уводне напомене и да чита као кад jede“ (Pav 21).

Bulharská překladatelka nahradila tento frazém sémanticky ekvivalentní jednotkou, jejímž klíčovým komponentem je somatismus *srdce*: **с чисто сърце** (Pav 19). Tuto substituci můžeme považovat za velice zdařilou. Česká překladatelka zvolila částici **klidně** (Pav 23), která sice významově odpovídá srbskému frazému, ale za cenu toho, že překlad je neidiomatický.

58 Podobně se chová ještě anglický výraz *flesh*, znamenající jak *maso*, tak *tělo* (srov. FRONEK 1998: 179, 1134).

Slovesný frazém **продати душу чаробњаку** (Pav 97) má předobraz v automatizovaném frazému **продати душу врагу/ђаволу** „кренути злим путем, постати зао“ (FHS: 115). Nepřímý předmět *чаробњак* „kouzelník, čaroděj“ se stává kontextovou konkretizací zlé síly, která je v invariantu vyjádřena obecnějšími výrazy *враг/ђавол*, jež jsou automatizovanou personifikací abstraktního zla. Substantivum *душа* zde není desémantizováno, motivace k jeho užití je zde stále živá.

Český překlad **zaprodat duši kouzelníkovi** (Pav 55) i bulharský **да продам душата си на магьосник** (Pav 61) sledují formálně i sémanticky originál. Formálně blízký český frazém **upsat duši čertu/děblu** (SČFI-VS1: 175) nese význam popsaný poněkud odlišně od významu podobně znějícího srbského frazému – totiž „zavázat se nerozvážně a být za to vytrestán, trápen nebo muset pro to (nerad) nadměrně obětovat“ (Tamtéž). V bulharštině se rovněž vyskytuje formálně blízká jednotka **продавам си душата (на дявола)** s významem „върша нечестни дела, обикн. за да се сдобия с нещо или за пари“ (FB II: 215). Jak lze vidět na třech porovnávaných případech, popis významu na první pohled totožných invariantních jednotek se poměrně liší – domníváme se však, že odlišné formulace jsou spíše známkou posunu na ose obecnější (srb.) → konkrétnější (čes., bulh.) definice, než známkou sémantické variability zkoumaných frazeologických jednotek.

Další frazém, v němž komponent *душа* nese svůj původní význam, je **пихће им душа под грлом** (Pav 238). Frazém je temporální aktualizací ustáleného slovního spojení **дошла некому душа под грло** (FHS: 112, FS: 258) „1. бити на самрти, умирати; 2. тешко дисати од умора, задихати се“ (FS: tamtéž).

Jemu plně sémanticky odpovídá český frazém **mít duši na jazyku** „1. (slábnout a) umírat už, být blízko smrti; 2. být krajně vyčerpaný, unavený“ (SČFI-VS09: 152), jenž byl použit i v českém překladu (Pav 182). K stylistickému ochuzení došlo při překladu silně expresivního nespisovného slovesa *пихтати* sémanticky vyprázdněným a stylisticky neutrálním slovesem *mít*. V bulharském překladu byl použit frazém **нося душата си в зъбите** (Pav 210) „многo сѣм эле, многo сѣм отпаднал, едва имам сили да живея“ (FB I: 748), jehož sémantika, jak je patrné z definice, odpovídá srbskému originálu. Z porovnání všech tří jednotek stojí za pozornost, že ačkoliv se jedná o sémanticky ekvivalentní jednotky s prakticky totožným původem (viz dále) a analogickou motivací vzniku, jejich komponentová struktura se liší a jediným pojítkem tu zůstává pojem *duše*. Momentální lokalizace její obrazné pozice těsně před opuštěním těla je už pokaždé jiná: *pod hrdlem* (srb.), *na jazyku* (čes.), resp. *v zubech* (bulh.).

Motivace srbského, bulharského i českého frazému je táž – odráží se v nich představa o způsobu oddělení duše od těla při smrti, kdy duše vychází stejným místem, kterým do těla vstoupila, totiž ústy (srov. SZ – Genesis 2:7: *I vytvořil Hospodin Bůh člověka, prach ze země, a vdechl mu v chříví dech života. Tak se stal člověk živým tvorem* – BIBLE).

Ve frazémeh **узимати некога на своју душу** (Pav 261) a **узети некога на душу** (And 58) (oba FHS: 116) je komponent *душа* již částečně desémantizovaný.

Zdá se, že je kondenzovanou aktualizací jiného frazému, jehož podoba je uchována v bulharštině a ruštině (podrobněji o tom viz níže). Oba frazémy znamenají „přejímat odpovědnost za někoho“. Kontexty to potvrzují:

„Хвала ти на узалудним покушајима да узмеш на себе др Абу-Кабирџа Муавију. Сада га ја узимам на своју душу“ (Pav 261);

„Почело је да се шапуће како је осуђени сељак био невин и како га је овај Плевљац узео на душу“ (And 58).

České překladatelky v obou případech velmi dobře vystihly smysl celé situace. Jemný sémantický rozdíl mezi oběma výpověďmi zřetelně vyplyne po uvedení překladů: nefrazeologický **brát si někoho na starost** (Pav 218) a **mít někoho na svědomí** (And 51) (SČFI-VS2: 156). V případě bulharských překladů stojí v kontrastu nefrazeologický překlad za pomoci verbonominálního slovního spojení **поемам отговорност** (Pav 230) a frazém **бера някому греха** (And 54). Jemný sémantický rozdíl je ale přesto dobře patrný i tu. Jak české, tak i bulharské překlady však shodně neobsahují žádný výraz, který by měl ve své struktuře originálovou *duši*.

Srovnáme-li srbský frazém *узети некога на душу*, bulharské frazémy *вземам си грех на душата* a *бера някому греха* a ruský frazém *взять грех на душу* (uvedený v SČFI jako sémantický ekvivalent českého *mít někoho na svědomí*), vidíme, že oproti ruskému a prvním bulharskému frazému, které jsou úplné a znamenají obecné „provinít se“, došlo v srbském frazému k elipse výrazu *грех* a zároveň k explicitnímu vyjádření osoby, vůči níž se subjekt provinil (v případě sémantického odstínu „mít někoho na svědomí“). Tato konkretizace je však u druhého bulharského frazému vyjádřena jinou strukturní změnou – elipsou výrazu *душа*, přičemž osoba, vůči níž se subjekt provinil, je explicitně přítomna rovněž. Významový odstín srbského frazému, který platí pro Pavičovu realizaci, je s prvním odstínem sjednocen obecnější formulací významu společného pro obě srbské realizace – „přejímat odpovědnost za někoho“.

IV.6.2. ум; заборав / памећ; запомнени / (предвид); забрава

Frazém **имати нешто на уму** (Pav 18) „мислити на кога/на што/о чему, памтити/водити рачуна о кому/о чему“ (FHS: 718) je v mezijazykové rovině zcela synonymní s použitým českým **mít něco na paměti** (Pav 20) „nezapomínat na něco, brát ohled na něco nebo se tím řídit“ (SČFI-VS1: 611). Bulharský překlad **имам предвид нещо** (Pav 16) je neidiomatický a s předchozími jednotkami sdílí pouze sloveso *mít*. Originálové substantivum *ум* si zde zachovává plnou sémantickou platnost, ustálené slovní spojení se tedy vyznačuje minimální sémantickou odchylkou od lexikální platnosti svých komponentů – slovesa *имати* a už zmíněného substantiva *ум*.

Větný frazém **заборав све лечи** (And 83) je příslovím v tom smyslu, že obsahuje určitou lidskou zkušenost. Obrazným elementem je zde antropomorfizace abstrakta

заборав. Jak český, tak bulharský překlad se od struktury srbského originálu neliší: **zaropnění všechno léčí** (And 73), resp. **забравата лекува всичко** (And 78).

IV.6.3. мисао / (nápad)

Nominální frazém **јалова мисао** (And 32) náleží mezi ta frazeologizovaná slovní spojení, v nichž idiomaticky příznakový je jen jeden komponent. Celé adjektivně-substantivní syntagma idiomatizuje atribut *јалова*. V FHS ani FS frazém uveden není. V české verzi románu najdeme výraz **bláhový nápad** (And 28). Z formálního hlediska o něm lze říci totéž, co o srbském originálu.

Paradigma idiomaticky příznakových atributů je několikačlenné; invariantní podoba zní **hloupý/pitomý nápad**, ale jako samostatné heslo – třebaže se stejnou sémantickou platností – ve slovníku nalezneme též výraz **koňský/kravský nápad** (oba SČFI-VN: 195). Adjektivum *bláhový* sémanticky odpovídá adjektivům zachyceným slovníkem. Všechna adjektiva se od sebe odlišují jen svojí stylistickou charakteristikou (*hloupý, pitomý, bláhový* > nepřízn.; *koňský, kravský* > hanl., zhrub.).

Bulharská překladatelka frazém vypustila a místo něho zvolila neutrální opis **така няма да излезе нищо** (And 29) „takto z toho nic nebude“.

IV.6.4. савест / svědomí / съвест

Frazém **писца гризе савест** (Pav 302) je konkrétní realizací invariantu *пече/гризе/мучи и др. некога савест* (FHS: 602). Substantivum *савест* tu vystupuje v personifikované podobě, syntakticky je v agentní pozici. V českém překladu **autor má z toho výčitky svědomí** (Pav 260) – kontextově zapojeném frazému *výčitky svědomí* (SČFI-VN: 380) – je klíčový výraz *svědomí* jen v neaktivní pozici neshodného přívlastku. Vidíme tedy posun od aktivního originálového *грицти* „hryzat“ k pasivnímu překladovému *mít*. Bulharský překlad **авторът изпитва угризение на съвестта** (Pav 267) je formálně bližší českému překladu než srbskému originálu – platí pro něj v podstatě to samé, co jsme popsali u českého řešení, jen sloveso *изпитвам* „zakoušet“ je v bulharském případě sémanticky plnější než české *mít*.

IV.7. Oblast verbální, jiné somatické jevy a stavy

IV.7.1. (Zvukový projev)

Do této skupiny náleží dva frazémy: **сјатити се као на звиждук** (Pav 73) a **не умети ни бекнути** (Pav 105).

Deverbativum *звиздук* označuje zvukové gesto, jehož účelem bývá požadavek příchodu k tomu, kdo toto gesto použije. Jedná se o paralingvistický prostředek s komunikativní funkcí příkazu.⁵⁹ Je proto přirozené, že sloveso na levé straně přirovnání označuje směr „od periferie k centru“, přičemž příznakový je zde prefix *c-*. Česká překladatelka se deverbativu označujícím paralingvistický projev vyhnula a dala přednost neutrálnímu substantivu *povel*: **sbíhat se jako na povel** (Pav 79). Z hlediska zvyklostí českého jazyka je tato varianta přirozená, lpění na originálu by bylo v tomto případě kontraproduktivní. Bulharská překladatelka klíčový komponent přirovnání zachovala, změnila však sloveso, včetně jeho vidu: **трупам се като по изсвирване** (Pav 69).

Druhý Pavičův frazém obsahuje sloveso, jež primárně vyjadřuje „пустити глас „бе“ (овца, теле)“ (RSSJ: 41) a které se v přeneseném významu používá k vyjádření minimálního zvukového projevu u člověka. Takto použito ve frazému našeho typu, stává se určitým „minimalizátorem“. V českém překladu se objevil sémanticky i formálně analogický protějšek srbského frazému **nedokázat ani ceknout** (Pav 69). Východisko českého slovesa *ceknout* je však jiné, než u srbského *бекнути*. V bulharském překladu **не мога дума да обеля** (Pav 92) bylo využito idiomatizovaného verbonominálního spojení, které vykazuje vysokou obraznost a expresivitu.

IV.7.2. сит – гладан, глад / (metr), hlad / сит – гладен, глад

Parémie **из истог чанка ко сит, ко гладан** (Pav 237) znamená nestejnou míru něčeho, tedy to, co česká překladatelka vyjádřila analogickým českým frazémem **stejný metr neměří všem stejně** (Pav 181). Sémantický rozdíl je v tom, že zatímco český frazém konstatuje samu skutečnost, srbský explicitně oznamuje důsledek. Bulharský překlad **от едно блюдо кой сит, кой гладен** (Pav 209) strukturně sleduje originál, liší se jen ve volbě substantivního komponentu – zatímco v bulharské verzi je použito obecného pojmu *јидло*, srbský originál obsahuje metonymickou *misku*.

V rýmovaném okazionálním přirovnání **млад ко глад** (Pav 75) je komparátum *глад* desémantizováno, výrazu je podle našeho soudu užito pouze z důvodů zvukomalebности. Český překlad **mladý jako hlad** (Pav 81) zvukomalebность originálu do jisté míry ztrácí, bulharský překlad **млад като глад** (Pav 70) v tomto smyslu těžší z charakteru bulharského kvalifikačního adjektiva, které má v m. sg. koncovku -0, takže většina jich končí souhláskou.

59 O mimoverbální komunikaci podrobněji viz např. KŘIVOHLAVÝ, J.: *Neverbální komunikace*, Praha 1988 nebo VÁVRA, J.: *Mluvíme beze slov*, Praha 1990.

IV.7.3. жеђ / žízeň / жажда

Frazém **неутољива жеђ за нечим** (Pav 98) označuje velmi intenzivní touhu po něčem. Ta je zdůrazněna slovem *жеђ*. Bulharský překlad je doslovný: **неутолима жажда за нешто** (Pav 61). Český jazyk má pojem *žízeň* ve shodě s jinými evropskými jazyky pro podobné situace rovněž k dispozici. Překladatelka jej sice blíže nespécifikovala žádným atributem, avšak významu srbského adjektiva *неутољива* „neukojitelná“ se velmi blíží význam českého slovesa *prahnout*:

„Už v mládí *prahl po cestování a tato žízeň ho neopustila po celý život*“ (Pav 56). Touto výpovědí rozvedla jednoduché originálové vyjádření „*Одрастао је и касније живео у неутољивој жеђи за лутањима*“ (Pav 97–98).

Frazém je uveden pouze v českém slovníku – jako *neuhastitelná žízeň* (SČFI-VN: 410n.) v druhém významu. Cizojazyčné ekvivalenty frazému *neuhastitelná žízeň / неутољива жеђ / неутолима жажда* jsou: rus. *неутолимая жажда*; něm. *unstillbarer Durst*; angl. *unquenchable thirst*; fr. *une soif inextinguible*.

IV.7.4. пијан / opilý / пиян

Pouze jeden frazém vyjadřuje stav opilosti – **бити пијан до несвести** (And 13). Překlad tohoto Andrićova frazému zní **být opilý do němoty** (And 11), což je sémanticky i formálně ekvivalentní český frazém. Bulharská překladatelka si vybrala výraz rozšířený po celém jihoslovanském teritoriu – **мъртво пиян** (And 11). Oproti analogické automatizované srbské variantě *мртав пијан* vidíme, že se zde změnila struktura z Adj-Adj na Adv-Adj. Toto sousloví FB sice nezaznamenává, ale nalezneme je v BČ s českým překladem „zpitý do němoty“ (BČ: 430) i v BTR s významem „пиян до забрава“ (BTR: 634).

IV.7.5. сузе / slzy / сълзи

Výraz *сузе* byl přítomen pouze v jednom frazému – **пролити сузе** (Pav 12) (FHS: 662) s významem „zaplakat“. Frazém je vlastně verbonominální transformací slovesa *заплакати*. V českém překladu najdeme ekvivalentní slovní spojení **prolít slzy** (Pav 14) (SČFI-VS2: 103), ve slovníku chápané jako kvazifrazém (idiomatizace je minimální). V bulharském překladu bylo použito stejného frazému: **пролея сълзи** (Pav 10).

IV.7.6. трнци / (pot) / тръпки

Frazém **мене су прошли ледени трнци** (Pav 90) představuje lexikální variantu frazému *пролазе некога трнци* s významem „страховати“ (FHS: 703). Klíčový komponent *трнци* označuje tzv. husí kůži, přičemž plurálová forma je tu obligatorní.

Česká překladatelka zvolila významově příbuzný český frazém **polil mě studený pot** (Pav 94). Jeho forma je jiná než forma frazému originálového, určitou spojitost s originálem spatřujeme v sémantické ekvivalenci atributů *ледени* a *студенý*. V bulharském překladu je větný frazém **ледени тръпки ме побиха** (Pav 84), který s originálem sdílí nominální syntagma *ледени тръпки* (substantivum *тръпки* má analogický význam jako originálové *трнци*). Žádaná expresivita je umocněna inverzním slovosledem.

IV.7.7. јести / јист / јам

Frazémy, které mají jako společný komponent sloveso *јист / јести / јам* jsou dva: *јести сам себе* a *моћи оком јаве појести*.

Frazém **јести сам себе** (And 30) má svůj formální i sémantický ekvivalent jak v češtině – **sám se užírat** (And 26), tak v bulharštině – **јам се вътрешно** (And 27). Idiomatický význam je abstraktní – „velmi intenzivně se něčím trápit“. Protože všechny tři frazémy vykazují značnou sémantickou odchylku od původního významu slovesa *јист, уžíрат*, jejich idiomatičnost tím narůstá (srov. např. FILIPEC – ČERMÁK 1985: 235). V kontextu je frazém zapojen následovně:

„Абидагин бес порасте до врхунца; и немајући више на коме да га искали, јече сам себе и не може да спава од помисли на толике послове који мирују и толики народ који дрежди и дангуби“ (And 30).

Frazém **моћи оком јаве појести** (Pav 162) obsahuje tři různé komponenty: dva ze široce chápané oblasti výrazů somatických – podstatné jméno *око* a sloveso *појести* – a jeden z oblastí zoologické a sekundárně gastronomické – substantivum *јаве*.

Frazém, který Pavić aktualizoval, nelze jednoznačně vysvětlit. Jeho určitá záhadnost koresponduje se specifikou postaviček Chazarského slovníku. Z kontextu *„Није никада успео да им уђе у траз, мада је оком могао јаве појести“* (Pav 162) bychom mohli odvodit, že autor zde měl na mysli výjimečně dobrý zrak. Tak inkriminované místo pochopila i česká překladatelka, když použila frazém **vidět i za roh** (Pav 147) a zmíněnou sentenci tak přeložila jako *„Nikdy se mu však nepodařilo přijít jim na stopu, třebaže jinak viděl i za roh“* (Pav 147). Jiný možný překlad Pavićova frazému by mohl být *ačkoliv si mohl oči vykoukat*. Kontext by to nenarušilo, třebaže sémantika by byla trochu jiná než u realizovaného překladu. Bulharský překlad má podobu **с поглед мога да изјам яйце**: *„Изобцо не успял да влезе в дирите им,*

макар че с поглед можел да изяде яйце“ (Pav 143). Překladatelka se tu v zásadě držela originálu, provedla pouze substituci abstrakta *поглед* za originálové konkrétní pojmenování zrakového orgánu a nesnažila se hledat nějaké jiné řešení v podobě užití automatizovaného bulharského frazému.

IV.8. Shrnutí

Z celkového počtu **79 frazémů s frazeotvornou bází „člověk, lidské tělo“** je 9 autor-
ských aktualizací (cca 11,4 %). 8 frazémů – tedy asi 10 % – má podobu přirovnání,
která byla v překladech pokaždé dodržena. V jednom bulharském případě bylo
přirovnání použito pro překlad slovesného frazému. O 5 frazémech lze prohlásit, že
jsou inspirovány Biblií, z toho 1 nepřímo. V antické mytologii leží původ 1 frazému.

Podíváme-li se blíže na **podskupiny prvního typu frazémů**, tak nejvyšší podíl
na celkovém počtu mají frazémy s klíčovým komponentem z oblasti hlavy (24)
a s odstupem ještě frazémy s klíčovým komponentem z oblasti končetin (12), z ob-
lasti trupu (10) a z oblasti verbální a jiných somatických jevů a stavů (10). Počet
frazémů v ostatních oblastech je nižší než 10.

Poměry **koeficientů identičnosti** jsou **1,0 : 2,28 : 1,96**. Bulharské překlady tedy
v souhrnu vykazují stupeň „téměř identické“, zatímco české stojí spíše mezi stup-
něm „téměř identické“ a „zčásti identické“, přičemž na pomyslné ose stojí blíže
prvnímu stupni. Poměry v rámci jednotlivých oblastí somatických apod. frazémů
jsou následující:

Oblast antropická:	1,0 : 1,25 : 1,13
Oblast hlavy:	1,0 : 2,54 : 1,96
Oblast trupu:	1,0 : 2,30 : 2,20
Oblast končetin:	1,0 : 2,08 : 1,58
Oblast dalších somatismů:	1,0 : 1,83 : 1,83
Oblast mentální a psychosomatická:	1,0 : 2,78 : 3,11
Oblast verbální a jiných somat. jevů a stavů:	1,0 : 2,50 : 1,90
Somatické frazémy celkem:	1,0 : 2,28 : 1,96

Frazeotvorná báze „člověk, lidské tělo“ přinesla zajímavé kontrastní rezultáty
– např. v oblasti antropické byla řada překladových řešení identická s originálem
(jak u českých, tak u bulharských překladů je tu koeficient nejnižší), kdežto nejvyš-
ší koeficient vyšel u oblasti mentální a psychosomatické – překladové ekvivalenty
vykazují průměrně stupeň „zčásti identické“ a v případech bulharských se dokonce
posouvají do středu mezi „zčásti identické“ a „neidentické“ (tato oblast byla jedi-
nou, kde bulharské překlady vykazaly v průměru vyšší míru neidentičnosti než
české). Formální shodu i v této oblasti často vykazují především takové jednotky,

kteřé jsou buď autorskou aktualizací (a překladatelky tudíž nemohly volit patriční ekvivalent ve svých jazycích), anebo jsou to tradiční automatizované jednotky s mezinárodním rozšířením (minimálně celoslovanským – typ *čubčí syn / kuči sin za kučkin sin* nebo *ti nahoře / onezi otgore za ovi odozgo*). Naproti tomu formálně i sémanticky jednoduché frazeologické jednotky typu *na licu mesta, turiti brigu pod glavu, mirne duše* nebo *jalova misao* byly přeloženy mnohdy neidiomatickým opisem, v němž se ale mohl vyskytnout výraz obsažený v originálovém frazému (typicky např. *na místě / na mjaso za na licu mesta*).

Sémantický posun jsme zaznamenali u českého překladu *pěkná kurvárna* (S. Sýkorová) za orig. *pičkin dim* (M. Pavić) a do jisté míry též u parémie *stejný metr neměří všem stejně* (S. Sýkorová) za orig. *iz istog čanka ko sit, ko gladan* (M. Pavić). **Stylistický posun** jsme zaznamenali v 10 českých, resp. 7 bulharských případech, např. *na první pohled* (S. Sýkorová) za *padati u oči* (M. Pavić), *zkoušet první krůčky* (M. Nedvědová) za *činiti prve korake* (I. Andrić) nebo *kato obchvanati ot roditelni maki* (L. Kackovová) za *kao da se cepa materica* (I. Andrić) či *dim* (Ch. Vasilevová) za *pičkin dim* (M. Pavić); poslední uvedený je zároveň příklad **nevhodného překladu**. Druhý takový se nám jeví doslovný překlad *da znaete, če njamate glavi* (L. Kackovová) za *glave na vama nema* (I. Andrić). Ve většině případů vedl stylistický posun k určitému většímu či menšímu ochuzení expresivity originálu. 9 původních frazémů zůstalo nepřeloženo nebo bylo přeloženo neidiomaticky v českých překladech, 8 pak v bulharských – např. *ne polaziti za rukom, turiti brigu pod glavu, mirne duše* (M. Pavić) aj.

ČLOVĚK, LIDSKÉ TĚLO					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identity	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
Pav <i>postati drugi čovek</i>	<i>stát se jiný člověk</i>	<i>da stana drug čovek</i>	1 : 1 : 1		
And <i>žučan čovek</i>	<i>žlučovitý muž</i>	<i>žlāčen čovek</i>	1 : 1 : 1		
And <i>bogoraditi k'o žena</i>	<i>škemrat jako ženská</i>	<i>chlenča kato žena</i>	1 : 2 : 2		
And <i>išibati nekoga kao malo dete</i>	<i>seřezat někoho jako malé dítě</i>	<i>našibam njakogo kato malko dete</i>	1 : 1 : 1		
And <i>kučkin sin</i>	<i>čubčí syn</i>	<i>kuči sin</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>gladan Grk i na nebo će poći</i>	<i>hladový Řek se vydá i do nebe</i>	<i>gladen grāk i na nebeto šte ide</i>	1 : 1 : 1	aut. Čes.: -expr	
Pav <i>nositi kamen kao Siziif</i>	<i>vláčet balvan jako Sisyfos</i>	<i>nosja kamāka kato Siziif</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>ovi odozgo</i>	<i>ti nahoře</i>	<i>onezi otgore</i>	1 : 1 : 1		

ČLOVĚK, LIDSKÉ TĚLO					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identity	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
And <i>biti čovek svoje glave</i>	<i>mít svou hlavu</i>	<i>čovek sās svoja glava</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>turiti brigu pod glavu</i>	<i>(s odvahou hazardéra)</i>	<i>(prenebregvajki vsičko)</i>	1 : 5 : 5		
And <i>uzimati pamet u glavu</i>	<i>vzít rozum do hrsti</i>	<i>vzemam um v glavata</i>	1 : 3 : 1		
Pav <i>ode nekome glava s ramena</i>	<i>platit hlavou</i>	<i>padat glavi ot ramenete</i>	1 : 3 : 2		
And <i>glave</i> <i>na vama nema</i>	<i>budete o hlavu kratši</i>	<i>da znaete, če njamate glavi</i>	1 : 3 : 1		Bulh.
Pav <i>stajati nekoga glave</i>	<i>zaplatit hlavou</i>	<i>nešto struva glavata</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>doći nekome glave</i>	<i>zaplatit hlavou</i>	<i>nešto izjade glavata na njakogo</i>	1 : 3 : 3		
Pav <i>spasiti glavu</i>	<i>zachránit si kůži</i>	<i>spasja glavata</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>spasiti glavu</i>	<i>zachránit si život</i>	<i>spasja glavata</i>	1 : 3 : 1		
Pav <i>ni za živu glavu</i>	<i>za živý svět ne-</i>	<i>da me ubijate, ne</i>	1 : 3 : 4		
And <i>paziti nešto kao oko u glavi</i>	<i>hlídat něco jako oko v hlavě</i>	<i>gríža se za nešto kato za očite si</i>	1 : 1 : 2		
Pav <i>sklanjati oči pred istinom</i>	<i>zavírat oči před pravdou</i>	<i>zatvarjane na očite pred istinata</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>nositi oči u ustima</i>	<i>nosit oči v ústech</i>	<i>očite ti sa na ustata</i>	1 : 1 : 2	aut.	
Pav <i>imati</i> <i>nekoga na oku</i>	<i>(mít přehled)</i>	<i>pod oko sám</i>	1 : 5 : 2	Čes.: -expr	
Pav <i>padati u oči</i>	<i>na první pohled</i>	<i>bija na oči</i>	1 : 4 : 2	Čes.: -expr	
Pav <i>gledati na nešto na gotove oči</i>	<i>brát něco za hotovou věc</i>	<i>gledam na nešto kato na priključeno</i>	1 : 3 : 4		
And <i>u četiri oka</i>	<i>mezi čtyřma očima</i>	<i>na četiri oči</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>u tren oka</i>	<i>v mžiku</i>	<i>za edin mig</i>	1 : 2 : 2		

ČLOVĚK, LIDSKÉ TĚLO					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identity	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
And <i>žena oštra jezika i teške ruke</i>	<i>žena, která má ostrý jazyk a pádnou pravici</i>	<i>žena s ostār ezik i težka rāka</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>hvatati „jezike“</i>	<i>shánět „jazyky“</i>	<i>chvaštam „ezici“</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>čuti nešto svojim ušima</i>	<i>slyšet něco na vlastní uši</i>	<i>čuja nešto sās sobstvenite si uši</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>biti udaren srećom u lice</i>	<i>obličej zhloupl láskou</i>	<i>beljazan sām s šastie po liceto</i>	1 : 4 : 2	Bulh.: -expr	
Pav <i>na licu mesta</i>	<i>(na místě)</i>	<i>(na mjesto)</i>	1 : 5 : 5		
Pav <i>„hazarsko lice“</i>	<i>„chazarská tvář“</i>	<i>„chazarsko lice“</i>	1 : 1 : 1	aut.	
Pav <i>srca su im se sreła u očima</i>	<i>srdce z jim sethala v očích</i>	<i>sārcata im se sreštali v očite</i>	1 : 1 : 1	aut.	
And <i>govoriti što srce želi</i>	<i>mluvit, co se komu zachce</i>	<i>govorja, kakvoto sārce iska</i>	1 : 3 : 2	Čes.: -expr	
And <i>čověk tvrda srca</i>	<i>člověk tvrdého srdce</i>	<i>čovek s koravo sārce</i>	1 : 1 : 1		
And <i>učiti sa pola srca</i>	<i>odbyvat modlení na půl huby</i>	<i>četa s polovin sārce</i>	1 : 3 : 2	Čes.: +expr	
And <i>iz puna srca</i>	<i>z celého srdce</i>	<i>ot cjalo sārce</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>biti zavejan do guše</i>	<i>být po krk v závějích</i>	<i>navejan sām do gušata</i>	1 : 2 : 1		
And <i>okretati leđa nećemu</i>	<i>obracet se zády k něčemu</i>	<i>obrāštam grāb na nešto</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>pičkin dim</i>	<i>(pěkná kurvárna)</i>	<i>(dim)</i>	1 : 5 : 5	Bulh.: -expr Čes.: sém	Bulh.
And <i>bliznadi pri sisi</i>	<i>(dvojčátka /.../ od prsu)</i>	<i>(bliznačeta, kārmačeta)</i>	1 : 5 : 5		
And <i>kao da se cepa materica</i>	<i>jako by se trhala děloha</i>	<i>kato obchvanati ot rođilni māki</i>	1 : 1 : 3	aut. Bulh.: -expr	
Pav <i>ne polaziti za rukom</i>	<i>(nedařit se)</i>	<i>(ne sporja)</i>	1 : 5 : 5	Čes.: -expr Bulh.: -expr	
And <i>radati se otvorene ruke i raširenih prsta</i>	<i>rodit se s otevřenou dlaní a roztaženými prsty</i>	<i>raždam se s otvorení rāce i razširení prāsti</i>	1 : 1 : 1	aut.	
Pav <i>iz ruke u ruku</i>	<i>z ruky do ruky</i>	<i>ot rāka v rāka</i>	1 : 1 : 1		

ČLOVĚK, LIDSKÉ TĚLO					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identity	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
And <i>go kao prst</i>	<i>nahý jako prst</i>	<i>gol kao puška</i>	1 : 1 : 3		
Pav <i>gledati nekome kroz prste</i>	<i>(nebýt pod tak bdělým dohledem)</i>	<i>gledam na nekogoz prez prasti</i>	1 : 5 : 1	Čes.: -expr	
Pav <i>biti jednom nogom u grobu</i>	<i>být už jednou nohou v hrobě</i>	<i>s edinija krak sám v groba</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>s kolena na koleno</i>	<i>z kolena na koleno</i>	<i>ot koljano na koljano</i>	1 : 1 : 1		
And <i>činiti prve korake</i>	<i>zkoušet první krůčky</i>	<i>pravja pǎrvite stǎpki</i>	1 : 2 : 1	Čes.: +expr	
Pav <i>načiniti prvi korak</i>	<i>učinit první krok</i>	<i>pǎrvata kračka</i>	1 : 1 : 2		
Pav <i>na svakom koraku</i>	<i>na každém kroku</i>	<i>na vsjaka kračka</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>nema traga nečemu</i>	<i>zmizet beze stopy</i>	<i>njama sleda ot nešto</i>	1 : 3 : 1		
Pav <i>pogrešan trag</i>	<i>matení stop</i>	<i>pogrešna sleda</i>	1 : 3 : 1		
And <i>voleti nešto kao rodenu krv</i>	<i>milovat něco jako vlastní krev</i>	<i>običam nešto kato svoja rodna krǎv</i>	1 : 2 : 2		
And <i>krv ga pojela</i>	<i>hrom aby do něho</i>	<i>krǎvta da go izjade</i>	1 : 4 : 1		
Pav <i>u dlaku isti</i>	<i>navlas stejný</i>	<i>(točno sǎšt)</i>	1 : 1 : 5	Bulh.: -expr	
And <i>na dlaku verno</i>	<i>nachlup přesně</i>	<i>do kosǎm vjarno</i>	1 : 2 : 1		
And <i>za dlaku</i>	<i>o vlásek</i>	<i>na kosǎm</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>Reč postade meso</i>	<i>Slovo se stalo tělem</i>	<i>Slovoto stana plǎt</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>mirne duše</i>	<i>(klidně)</i>	<i>s čisto sǎrce</i>	1 : 5 : 4	Čes.: -expr	
Pav <i>prodati dušu čarobnjaku</i>	<i>zaprodāt duši kouzelníkovi</i>	<i>da prodam dušata si na magjosnik</i>	1 : 1 : 1	aut.	
Pav <i>pihće im duša pod grlom</i>	<i>mít duši na jazyku</i>	<i>nosja dušata si v zǎbite</i>	1 : 3 : 3		
Pav <i>uzimati nekoga na svoju dušu</i>	<i>brát si někoho na starost</i>	<i>(poemam odgovornost)</i>	1 : 3 : 5	Čes.: -expr Bulh.: -expr	

ČLOVĚK, LIDSKÉ TĚLO					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identity	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
And <i>uzeti nekoga na dušu</i>	<i>mít někoho na svědomí</i>	<i>bera njakomu grecha</i>	1 : 4 : 3		
Pav <i>imati nešto na umu</i>	<i>mít něco na paměti</i>	<i>(imam predvid nešto)</i>	1 : 1 : 5		
And <i>zaborav sve leči</i>	<i>zapomnění všeho léčí</i>	<i>zabravata lekuva vsičko</i>	1 : 1 : 1		
And <i>jalova misao</i>	<i>bláhový nápad</i>	<i>(taka njama da izleze ništo)</i>	1 : 4 : 5	Bulh.: -expr	
Pav <i>savest grize nekoga</i>	<i>mít výčitky svědomí</i>	<i>izpitvam ugrizenie na sävestta</i>	1 : 3 : 1		
Pav <i>sjatiti se kao na zvižduk</i>	<i>sbíhat se jako na povel</i>	<i>trupam se kato po izsvirvane</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>ne umeti ni beknuti</i>	<i>nedokázat ani ceknout</i>	<i>ne moga duma da obelja</i>	1 : 2 : 4		
Pav <i>iz istog čanka ko sit, ko gladan</i>	<i>stejný metr neměří všem stejně</i>	<i>ot edno bljudo koj sit, koj gladen</i>	1 : 4 : 2	Čes.: sém	
Pav <i>mlad ko glad</i>	<i>mladý jako hlad</i>	<i>mlad kato glad</i>	1 : 1 : 1	aut.	
Pav <i>neutoljiva žed za nečim</i>	<i>(prahnout po něčem)</i>	<i>neutolima žažda za nešto</i>	1 : 5 : 1		
And <i>biti pijan do nesvesti</i>	<i>být opilý do němoty</i>	<i>märtvo pijan</i>	1 : 1 : 3		
Pav <i>proliti suze</i>	<i>prolít slzy</i>	<i>proleja sälzi</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>mene su prošli ledeni trnci</i>	<i>polil mě studený pot</i>	<i>ledeni trāpki me pobicha</i>	1 : 3 : 2		
And <i>jesti sam sebe</i>	<i>sám se užírat</i>	<i>jam se vātrešno</i>	1 : 2 : 2		
Pav <i>moći okom jaje pojesti</i>	<i>vidět i za roh</i>	<i>s pogled moga da izjam jajce</i>	1 : 4 : 2	aut.	
Souhrn: IA29 + MP50 =79	79	79	1,0;2,28;1,96	9 autor- ských aktualizací, Styl 3/7:2/5 Sém 0/2:0/0	0/0:1/1